KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XIV-ik évf. Január, Február. 1879. 1-ső füzet.

AZ ISTEN ESZMÉNYEKKEL NEM HELYETTESITHETŐ.

(Ideal Substitutes for God).

Dr. **MARTINEAU JAKAB** felolvasása Londonban a „Manchester New College"-ben az 1878/9-ki tanév megnyitása alkalmával.

Ez intézetnek főbüszkesége mindig az vala, hogy a theologiát szabadon, dogmákhoz nem ragaszkodva tanitja; és nem régibben a kormányhoz intézett feliratában is azt kérte, hogy a kormány az ország minden egyetemén gondoskodnék szabad theologiai tanszékek felállitásáról, mint oly eszközökről, melyek az emberi tudás legnemesb ágának kifejlését és az emberiség erkölcsi és szellemi emelkedését vannak hivatva elésegitni. De mi a „theologia", a melylyel mi itt foglalkozunk és a melyről ugy merészkedtünk beszélni, mint annak tapasztalt képviselői? A szó maga, melyet szélesebb értelemben az összes theologiai tudományokra alkalmaznak, szorosan véve az Istenről szóló tant jelenti. A mint a geologia a földrétegek rendszéres tudománya, a physiologia az élő szervezeteké, a psychologia az öntudatos szellemé, az ethnologia az emberi fajoké: ugy a theologia az Istenről való tan, vagy az Istennek észbeli felfogása. Tárgya: az Isten. És a kik azt tanitják, ép ugy felteszik, hogy felfoghatjuk ő t, mint a kosmologista felteszi, hogy a világ különféleségéről és egységéről érthető fogalmakat tud alkotni. Az Isten felfogásának m ó d s z e r e i változhatnak a gondolkodó és kora geniusa szerint. De akár az eszméről száll (Descartes-tal) a végetlen valóságra, akár a világ esetlegességeiről (Wolffal) annak szükségképi forrására, akár a természet müvészetéről és szépségéről (Paleyval) annak eszes teremtőjére, akár az erkölcsi törvényről (Kanttal) annak igazságos törvényadójára, akár a mult kijelentéseinek emlékeiből (Chalmerssel) a kijelentő természetére — a távolból jövő világos-

ság, mely a gondolkodót vizsgálódásában buzditotta, mindig ugyanaz volt — az isteni ihletés. Ez a theologia féltétele. Hogyha ez éltető erő megszűnik, a theologia is oda lesz, elhal.

A szók használatában és jelentésében mutatkozó fokozatos változásokat vizsgálva bizonyos fokmérőt nyerünk, mely a gondolat föl- és lehullámzásának változatait jelzi és minket előre figyelmessé tesz az időszaki munkára. S nem minden jelentőség nélküli, hogy a mit régen theologiai tudománynak neveztek, ma inkább a vallások tudományának nevezik, azaz rendszeres ismeretnek mindarról, mit az emberek a rájok nézve szent dolgokról hittek és éreztek. A különbség világos: a theologiai vizsgálódás e szerint isteni tárgyról emberire szállt le, az észnek az érzék feletti valóság utáni szárnyalásából a pogány mythologiák történetére és birálatára. S minthogy e téren az ember tanulmányozására nézve gazdag lélektani tapasztalatokat nyerhetni, a theologiai vizsgálódás e térre kiterjesztését csakis üdvözölhetjük és tisztelettel adózhatunk ama vezértudósoknak, a kik e térre lépve a gondolatnak új útakat nyitnak. A pogány mythologiáknak tisztán történeti szempontból, előitéletes fogalmak vagy apologeticus érdekek nélkül való tárgyalása, azoknak, most először szolgáltatva igazságot, valódi értékét tünteti fel. A mig a régi vallásokról csak a keresztény theologusok itéltek és irtak, nem lehetett oly rokonszenvet várni, mely azok részrehajlatlan magyarázására szükséges. Azonban e tanulmányok csupán anthropologiai fontossággal birnak. Azok küzdő fajunk vidám és szomoru történeteiről, sötét napjai álmairól, csodás elragadtatásában való találgatásairól, bűne jelenségeiről beszélnek, de nem adnak szabályt arra nézve, hogy miként kell megvédeni az igazat, mialatt a hamisat fájlaljuk, nem adnak más istenismeretet, mint a mit mi hozzunk magunkkal. S hogyha mi ama vallási okiratok vizsgálásához a mi theologiai ismeretünkkel felfegyverzetten kezdünk, meglehet, hogy azok bizonyos világosságot vetnek azoknak részeire és ez által tisztább szinben tüntetik fel, de önmagukban ugy jelennek meg előttünk, mint a gondolat szokatlan formái, melyeket mi csak mintegy külső álláspontról bámulunk és mint csak világi tüneményeket tekintünk. Ennélfogva azok nem igényelhetik a régi „theologia“ helyét.

Honnan e változás a vallási gondolat álláspontjában és rendszerében? Miért távozott el az végetlen tárgyától és vette fel a helyett az embereknek arról való képzelmeit vizsgálódás tárgyául?

Avagy a régi világ babonáinak tört világai az isteni dolgokról hűbb képet nyujtnak-e, mint a közvetlen értelmi szémlélődés? Oda jutottunk-e, hogy utolsó menedékünk a hit dolgában a régi hitvallások? Ennek oka kétségtelenül abban rejlik, mert korunk könnyebbnek találja azt vizsgálni, hogy mi a vallás az emberben? mint azt, hogy mit mond az az Istenről és azért gyöngédséggel és tisztelettel tárgyalja a vallást, mint alanyi jelenséget, de tartózkodik vizsgálódásával a való lény tengerére kibocsátkozni. Ama lény hatalma, a jellemre nézve mint képző erőé, a művészetben mint ihletésé, a nemzetek életében mint szövetségesé, a történetben mint tényezőé, teljesen el van ismerve korunkban is. De hogy a szellem felfogása ama lényre nézve valódi és nem csupán a képzelet szüleménye, hogy a magasztos isteneszmének valóságban létező tárgy is felel meg, a mai kor, mely felfedezéseitől elvakitva és az őszinte, természetes egyszerüségből kivetközve van, mindezt kétségbe vonja, vagy bizonytalannak állitja, mert tapasztalatilag igazolni nem tudja.

A vallásnak a tapasztalás formuláira való vonására oly sok példát találhatni napjainkban, hogy az korunknak mintegy átalános irányát jelzi. És ha van is különbség e példák közt, a jelszóban mindnyájan megegyeznek. És a jelszó, melyet Holland hangoztatott először, de a mely mindenütt viszhangozva lön: „El a métaphysikával!“ mi más szavakkal azt teszi: „A jelenségeken túl a való lény (Real Being) után vizsgálódni hiábavaló fáradság: az oly problema, melynek meg vagy meg nem oldhatása az emberiség szellemi életére közönyös értékkel bir: mert akár lehessen megoldani, akár nem, a vallás egyéni és társadalmi ténynek marad, melynek tartalmát és jelentőségét vizsgálhatjuk“. E szavak nem kevesebbet mondanak, mint hogy a vallásra nézve tökéletesen mindegy, van-e Isten vagy nincs! A theologiát feladhatjuk és azzal minden hitnézetet, a nélkül, hogy az az emberi bizalom és kegyesség hátrányára történnék, mert azok természetünk törvényeiben és társadalmi helyzetünkben elég alapot birnak fenmaradásukra és mélyebb alap keresését nem szükséglik. Nem csoda, hogy a midőn ezen minden ismert vallással egyedül közös elem is, (mert még a buddhaismust tekintve sem vagyunk feljogositva kiáltani: „El a metaphysikával“) elvettetik, különböző vélemények támadnak arra nézve, hogy a megmaradott lényeg mi. Abban azonban megegyeznek, hogy a vallást az erkölcs-nek, mint legközelebbi rokonnak kell az örökségben követni és nevét felvenni. Kényes kérdés azonban, hogy ez hogy

történhetik, hogy lehet az erkölcsöt vallássá változtatni át? ‚Emótioval kell megérinteni‘ mond Arnold M. és tekintetét amaz irányfolyamatra forditni, mely nem mi magunk vagyunk s mely minket igazságosokká teszen. Harrison Frigyes, a positivista, az emotio ellen kifogást nem tesz, de inkább ajánlja főlény gyanánt a gyüjtő értelemben vett emberiség eszméjét, mely az egyén szolgálatát igényli és annak munkáját az összmunkálatába minden időre felveszi. Holland legújabb bölcsészete elégnek tartja, hogy az erkölcs legyen eszményi, nem a kötelesség azon érzetét tekinti, mely izzadva hordozza az élet terhét, munkál a nap hevében, hanem az eszményi tökéletesség felé való azon szabad szárnyalást, melyet az éj csöndjében a szemlélődás ad. A vallás e szerint „erkölcsi idealismus *). E meghatározásban talán a modern irány a legtökéletesebben van kifejezve s épen ezért további fejtegetéseimben ezt fogom szem előtt tartani.

Engedjük meg mindenek előtt, hogy ez erkölcstanitók mindenike egy fontos igazságot hirdet. Hogy minket a dolgok folyása“ tesz igazságosokká“, — hogy az „irányfolyamatban“ a tiszta elemek lassanként leszállnak és az élő viz, a mint tovább folyik, tisztább lesz, — hogy a történet minden tragikai jelenetein keresztül is az igazság diadalát mutatja, — és hogy az emberiség előhaladásában való erős bizalom nélkülözhetlen kellék az emberi mivelődésre nézve, — ez oly nagyjelentőségü tan, mely kellőleg méltányolva Arnoldnak az erkölcstanitók közt magas helyet jelöl, s csaknem prófétai rangra emeli. És ismét semmi sem lehetne időszerübb, mint Harrison tana, melylyel a korábbbi angol bölcsészek sophisticus egoismusának utját vágja. Azok azon kedvelt tanuk bizonyitására, hogy a gyönyör a legfőbb jó és minden cselekedet végczélja, rendesen egy üres világban egyedülálló személy ese ét szokták volt felvenni, és azt állitották, ha annak, a midőn eszmélni kezd, kellemes érzése támad, ha eltűnik is, érdemes élnie. de hogyha fájdalmas érzete szülemlik, akkor jobb, ha életre nem jőn; igy a válasz'ás csupán a gyönyörre eshetik. Az érv képtelensége abban áll, hogy egy egyénnek egyedüliségben létezését veszi fel és életét csupán az érzésbe helyezi. Egy teremtmény, mely az üres térben egymagára

*) L. a vitát a „Godsdienst zonder „metaphysica“ és a „zedelijk Ideaal“ felett a Theologisch Tijdschrift“ 1874—5—6 évi folyamaiban Hoykas, van Bell, Hugenholtz, van Hamel, Kuenen és mások által folytatva.

úszik, már a felvételnél fogva minden lehető viszonyon kivül áll: más személyek vagy tárgyak körülötte nincsenek; senkivel érintkezésbe nem jöhet; erőit cselekvés által nem fejtheti, csupán szenvedőlegességre van kárhoztatva, melynek csakis érzési értéke van. Ilyen formán az egyátalán nem ember, vagy még annyi sem, mint a spongia a tengerben, mely legalább a körülte levő vizet felszivja. Az embert egyenesen a viszonyok rendszere alkotja: a mik vagyunk, az egymásra kölcsönhatásnál fogva vagyunk: az egyén nem tényezője, hanem eredménye a társadalomnak; és hogy a mi természetünket felfogni tudjuk, első sorban az emberiséget, e nagy összetett organismust, kell megismernünk, a melyből az egyén kiindul és külződik. A társadalmi viszonyok azt a hatalmát, melylyel az emberiség élő és folyton haladó életét szabályozzák, valódi lelkesültséggel és pedig helyesen tünteti fel az ékesszóló Harrison, kinek hatása azonban sokkal nagyobb lenne, hogyha túllelkesültsége nem ragadná a bölcsészeten túl allegoriára és tanát nem igyekezné titokzatossá tenni az által, hogy azt a „lélek és jövő élet“ műkifejezésekbe önti. S még mélyebb igazság rejlik abban, mi Holland szélső iskoláját arra inditotta, hogy a vallást erkölcsi idealismusban oldja fel. Kétségen kivül azok arra a tapasztalatra épitenek, mely szerint az erkölcs és hit közt szoros határalap létezik, a mely alapon a lelkiismeret az életszabályokról az imádásra emelkedik. Mert egyfelől nem tudjuk-e azt, hogy a midőn két eset közül választanunk kell, mi be tudjuk látni, hogy melyik erkölcsi szempontból helyesebb és a helyesebbre ünnepélyesen kötelezve érezzük magunkat. De másfelől nem látjuk-e a mult szomorú tanuságaiból, hogy mi nem mindig választjuk és követjük, a mit helyesnek ismertünk fel, hogy a tiszta, önzetlen, igaz akarat, bár mindig lehetséges, de mégis örökre eszménynek fog maradni, mely valósulást nem nyer. A jellem és az eszmény közötti ezen összeütközés kétségtelenül a vallás bölcsője: annak a meggondolása, hogy mik vagyunk és miknek kellene lennünk, tekintetünket fel ég felé irányozza és megalázott lelkünk onnan várja, hogy az igérő vigasz alászálljon. A szellem, a melyben ily gondolat támad, a sziv, mely igy hangolva van, a lélek melyet a kötelesség teljesitésére ily ihletettség vezet, a mennynek kapuját már elérte.

De más dolog a vallás tartalmának egy vagy más része iránti elő-előszeretettel addig a határvonalig felemelkedni, hol a vallás tulajdonképen kezdődik és más a vallás benső lényegébe behatolni. Épen azért

azt mondom, hogy ama férfiak, a midőn az emberi jellem nemes vonásait, az ember kegyességi érzületét mindnyájan fenn akarják tartani és mégis megfosztanak minket az élő Istennel való minden öntudatos viszonytól, lehetlen dolgot kisérlenek meg, mert a vallás lelkét, középpontját épen az képezi, a mit ők elvetettek. Ők érezni tudják az erkölcsi nagy példányok emelkedettségét és szépségét, de a honnan azok forrásukat meritik, a mi feltételük, azt elismerni nem akarják. Bámulják a királyi csemetét, a mint magasra szökken; szeretik a felnőtt fa árnyékát, gyönyörködnek virágzatában — és a gyökeret elmetszik. Ez csakis ismétlése, magasabb alakban bár, azon hibának, melyet az érzelmi bölcsészek követnek el. Azok egy egyénből akarnak egészet alkotni és annak természetéből, egymagában véve, létele elméletét levezetni, ámbár létele a viszonyok szövedékéből áll elé saját módja, egyéni lénye szerint. A humanismus-elmélet e hibát kiigazitja ugyan, de ismét megújitja, midőn az emberiséget kölcsönös viszonyai határai közé zárja be és az Istennel való minden összeköttetéstől elszakitja. Sem minmagunkat, sem fajunkat nem lehet soha helyesen megmagyarázni, hogyha elszigeltségben vesszük; hogy megérthessük, hogy mik vagyunk, mi lényünk, ki kell szállnunk a körülölelő tengerekre és életünket a megmérhetlen lény körével kell kiegészitenünk.

Nem azt akarom ezzel mondani, hogy a vallás fogalma csakis a végetlen tökély jelenléte által felébresztett érzelmekben határozódik és hogy a vallás jellemvonásai ezentúl nem terjednek. Ellenkezőleg a vallás titkos erejét minden emberi viszonyban feltalálni vélem, a hol csak nemes érzelemről és kötelességről van szó. A vallásos természetnek velejáró sajátsága a jellem iránti tiszteletet; és az ihlettség, melylyel az birj, a bizalom, melyet ápol, és az önfeláldozás, melyet lehetővé és könnyüvé teszen, életünk képébe a legszebb szineket festi és az egészet a szentség biborával vonja be. Legyen a lélek ez ájtatossága oly szabad, a mint csak lehet; hadd hasson át az minden cselekedetet és minden helyet. A véges épen ugy tárva van az előtt, mint a végetlen és a kisebb kegyességi érzelmeknek épen úgy megvan jogosultságuk, mint a nagyobbaknak, de mindenikükre szükségképi föltétel, hogy benső tiszteletünk, bárminő legyen iránya, való tárgyra találjon végre és ne veszszen el végtelen vizsgálódásban. Midőn az erkölcsi nagyság fensége által megigézve vagyok és tisztelettel hajlok meg az előtt, az nem onnan van, mert látása bennem az erkölcsi nagyság

fogalmát ébreszti fel, hanem mert e fogalmat tárgyiasitva tárja szemem elé. S az mint az erkölcsiség élő megtestesülése gyakorol tekintélyt lelkiismeretem felett. De foszszanak meg csak az erkölcsi tökély élő megtestesülésétől, a tekintély előttem mindjárt veszit befolyásából, az ember mindjárt nem érzi a lelkiismeret szorongattatásait; elhatározásaiban az akarat ereje meggyengül, mert a magasztos lelkesültség „felemelő hatalma“ oda lett; s bárminő gondolatok szülemlenek benne, miveltségéhez adhatnak ugyan, de életét átalakitó hatalommal nem birnak. Egy fogalom bármily fenséges legyen, ha mint üres valóság jelenik meg, egy perczre fenséges érzelmeket felkelteni igen, de maradandóbb befolyást gyakorolni nem tud, mert hiányzik az, mivel maradandó befolyását fentarthatná, hiányzik a tisztelettárgy, s mi saját eszménket imádó tisztelettel nem illethetjük. Ez az oka, hogy az „erkölcsi idealismus“ a vallás feltétlen kivánalmaitól távol marad, nem azért, hogy erkölcsi, és a vallás más valami; nem azért, hogy müködésében véges viszonyok közt mozog, mig a vallás a végetlenekkel foglalkozik, hanem mert eszményi tökélye a felfogás szerint csak a gondolatban létezik, mig a vallás eszményének a valóságban is léteznie kell. Strauss maga azon emlékezetes vallomást teszi, hogy „csakis a könyvtudós jöhet oly gondolatra, hogy az agynak költészet és bölcsészetből alkotott szüleménye valaha a valódi vallás helyét elfoglalhatná *).

S hogyha az erkölcsi gondolkodás azon lépését akarjuk megjelelni, melylyel az a vallásiba megy át: azt kell mondanunk, hogy az akkor történik, midőn elismerjük, hogy felettünk és körülöttünk a minden tökélylyel biró szellem létezik. A vallásos hit a való lényben való hit annak erejénél fogva, aminek az embernek lennie kell. Hogyha azt kivülről tekintjük, nevezhetjük az erkölcsi aspiratio apotheosisének, ha pedig belőlről tekintve nevezzük el, az Isten kinyilatkoztatásának fogjuk mondani a lelkiismeretben. Az előbbi kifejezés a gondolatnak tárgyához való felemelkedését, az utóbbi a tárgynak a gondolathoz leszállását jelöli. S minthogy itt csakis ama szavak értelmét és jelentésük körét akarom tisztázni, melyekkel a használatban visszaélés történt, nem foglalom el a figyelmet itt azzal, hogy egy ontologiai következtetésnek erkölcsi előtétből levonását igazoljam. Ez nem az egyedüli

*) Kaiser Julien; der Romantiker auf dem Throne der Cäsaren. S. 12.

paradoxon, a melyre mi „a minek lenni kell“ csodálatos fogalma által ellenállhatlanul vonzatunk. Ez sok olyan meggyőződésre vezet, melyeket a természettudomány logikája folyton visszavet, de a melyek e visszavetéssel nem törődve továbbra is alapját képezik a társadalmi törvénynek és erősségét az emberi élet láthatlan kötelékeinek. Hátrább ide vonatkozólag még szólani fogok, mielőtt értekezésem bezárnám. Most azon nézetem fejtegetésére térek, hogy az „erkölcsi idealismus“ nem vallás, kivéve ha az eszménykép mind valónak, mind isteninek tartatik.

Ez álláspont bebizonyitására tegyük fel, hogy a valódiság eleme most elfogadva, majd kizárva van és hasonlitsuk össze az erkölcsi eszménykép természetes müködését ezen két feltétel alatt, hogy kitünjék, hogy vajjon mindkét esetben ugyanazon hatásokat eredményezi-e, a melyeket a tapasztalat a vallás jellemvonásai gyanánt felmutat.

Mióta a Rómabeliekhez szóló levél megiratott, átalánosan ismert nézetté vált, hogy az ember minden erkölcsi kérdésben önmagában megosztva van. Egyfelől a benső szózat nyilatkozik benne fensőbb intelmeivel, másfelől pedig az érzéki hajlandóság a maga kivánalmaival. És minden ily összeütközésnél, bármelyik nyerjen hatalmat a másik fölött, a valódi maga az, mely a jót választja; Platóval szólva is, nincs ember, ki az ő akaratjának ura, hogy magát a roszra határozná el. S ha helyesen választottam, akkor az elébbi ellenkezés bennem megszűnik és én azonnal egy leszek magammal és céljaimmal. De ha nem, akkor a benső vihar dühösebben újul fel; s én untalan vádolom önmagamat és nyugalmat nem találok. S igy van ez minden emberrel, a kiben csak az erkölcsi élet a maga történetét kifejtette. Igényeljük csak az emberektől a mi jogos és igazságos és adjunk nekik tiszta fogalmat erről, szózatunkra egy szellem szállja meg és az álomból fölébredve mintegy megújult sereg lépnek elő. Kezdik érezni, talán először, hogy ők önmaguk, — s hogy önmagukat addig nem ismerték. A sötétség mélyéből kiemelkednek, és jobb részük, mint a nap, fénylő sugaraival kisüt. S mindnyájunknál, bizonyos tekintetben, az eszményi magunk az igazi valót képviseli; és mi megvetünk, mint idegent, minden olyant, mi annak ellentmond.

Mégis más tekintetben épen ez az igazi való nem valónak tűnik fel, mert azt sohasem valósitjuk egészen. Az mindig olyan, a melynek még lennie kell, a mely még nincsen. Hogyha a

tényleges önmagunk iránt kérdezősködünk, az minden embernél, mint olyan jelenik meg, mely kivánni valót hagy fenn, mert a küzdelem a jó és rosz közt folyton tartó, az ember lelkében mindig kisértve van, és önmagával egységre teljesen sohasem jut. S ha csak e jelenség nem csalfa tünemény, ez a másik, viszonylagosan rosz önmagunk az, mely valóban folyton létezőnek jelentkezik, ugy mi bennünk, mint a társadalomban. És mégis különös, hogy e jelenség, bár jelenség, ilyennek s illetőleg való jelenségnek nem ismertetik el. A rosz valóban jelentkezik ugyan, de jelensége mint ártalmas valóságé kárhoztatva van és eltávolitása kivántatik.

Mit gondoljunk már most a valóságra nézve, midőn ugyanazon dolgot illetőleg azt egyfelől erősitenünk s másfelől megtagadnunk kell? A theista a paradoxont könnyen megoldja. Hogy az erkölcsi öntudat egyfelől és a tények észlelése másfelől, a valóságról két mértéket adnak, legkevésbé sem ejti bámulatba. Ő kicsinyben azokban csakis a világegyetem két megfelelő müködésének visszaverődését látja; — t. i. a benlakozó eszme, az eszményi szándék, a független teremtés visszaverődését, mely a világba a szépséget és jót hozta; és a véges anyagi feltételekét, melyek a világegyetem szellemi eredetének és végczéljának külső megvalósitására és haladványos kifejezésére hivatvák: azaz: az örökkévaló tökéletes szellemét és az időben tökéletesedő természetét; az egyik mindöröktől fogva létező, a másik csakis létesülő (s ezért részben nem létező) nem az, a minek lennie kell. S ha a nagy mindenség a valóság ezen állandó lényegéből és annak részleges tagadásából áll, lehet érteni, ha mindkét alkotrész a mi leszármazott természetünkben jelentkezik, s a leszármazási vonalon születési jogukhoz igényt tartanak és velök született benső hajlamaiknál fogva eredetök felé vonzódnak. Egy igy felfogott világban az ember fensőbb természete tudatának, a tekintély hatalma érzetének, mely mintegy szózat kiáltja: „ez egyedül helyes, ezt teheted“ — és a rosz nyomában támadt rettenetes lelkiismereti furdalásnak, mely nem hagy nyugtot a miatt, hogy a nálam végetlenül jobbtól eltávoztam, igenis meg van értelme. E tapasztalatok szükségképen a szabadságra kelő emberiség nyiló lelkiismerete és az öröktől fogva szabad és szent Isten közti viszonyból folynak. Mi azért egyszerüen elfogadjuk azokat, mint olyanokat, melyek az igazságot adják értésünkre. Mi hiszünk a lelkiismeretben, s an-

nak jutalmazó és büntető hatalmában és azt ignorálni nem akarjuk; nem tartjuk csalékony valaminek, hanem követelményeit elismerjük és a midőn a jótól eltérünk, a legfőbb tökély szemei előtt megszégyenülve, lesujtva állunk.

És ekkor egyszersmind annak tudata, hogy a mit tettünk, az által nem az igazi valót választottuk, arról győz meg minket, hogy a mit tettünk, annak nincs alapja, az meg nem állhat és épen mert tudjuk azt, mi nem vagyunk eszméje és szeretete nélkül annak, a kihez hűtlenek lettünk: ugy hogy a szent rokonság Isten és ember között megmarad, a köztünk levő viszony nem semmisitődik meg és számunkra a remény derengő hajnala tűnik fel. A megsértett lelkiismeret fellegei nem homályosithatják el az örökkévaló akarat folytonos nyilvánulását, mely mint az egek mindeneket körülölel: az ő soha nem szunnyadó szemei mindnyájunkon rajta vannak és tudják, hogy kell a nézpontokat mindenik lélekhez megtalálni; s ép az élő szentség e tárgyi jelenléte az az erősitő és föntartó hatalom, mely az ember ingatag erkölcsi hangulatát lelkiismeretté tömöriti és a lélek ébredő törekvéseit szent tüzével táplálja. Ama nők, a kiket megrettenteni és ama férfiak, kiket az igazságtól kényszereszközökkel is eltériteni nem lehetett, nem azok voltak-e különösen, nem mondom ép kizárólagosan, a kiknek szemei előtt az igazság élő Istene állott mindig biztatólag és az ők tiszta, meg nem vesztegetett lelkük bensejében annak hangját hallották: „Álljatok erősen, mert én veletek vagyok“! — egy hang, mely a kötelességérzet lehetőségéről és egyszersmind szentségéről tesz bizonyságot. Lehet-e tagadni, hogy ily meggyőződés a benső kegyesség tulajdonaival, melyeket teremt, az akaratba természetesen állandóságot visz és az érzelmekre felemelőleg hat?

De ez a meggyőződés azt mondják „metaphysicai“, mert oly lételt erősit, mely a jelenségek birodalmán túl van; és a vallásból nekünk minden metaphysicát el kell távolitanunk. Legyen: de akkor az „erkölcsi idealismus“ elveszti lábai alatt a földet és a képzeletnek csupán alanyias szüleményévé válik. De aztán jőn a kérdés, hogy ekkor megállja-e a helyét ugy, mint tárgyi alappal. E változással nem kevesebb történik, minthogy az eszménykép az erkölcsi mezőről az aesthetikaira vitetik át, a hol ámbár csodálatomat felkeltheti, de akaratomra nézve minden közvetlen viszonyt elveszit; mert magában semmivel több bizonyitékot nem foglal akár tekintélyét, akár lehetőségét illetőleg, mint a művész álma egy

Apollónál nagyobbszerü szoborról, vagy pedig a San Sistoinál megindítóbb képről. A jellemben jobbról való puszta fogalom, mely a képzeletben támad és csakis képzelmi jelleggel bir, a cselekvés rúgóit semmivel sem érinti inkább annak érzetével, a mit az embernek tennie és a minek lennie kell, mint egy jó élcz, vagy előkelőbb személyiség vagy szerencsésebb állapot fogalma. És azt kivánni, hogy az ható erővel birjon annyi mint azt kivánni, hogy az éjszaka látott álom ne legyen c s a k álom. A lelkiismeret látásainak különös sajátsága, a mi azt a képzelem minden más játékától élesen megkülönbözteti, hogy azok tisztán egoisticusok nem lehetnek és a mihelyt azok lesznek, ép lényegüket veszitik el; hogy azok egy a társadalmon kivül élő egyénre teljesen lehetetlenek; és hogy reánk nézve ugy jelennek meg, mint a melyek a mi absolutismusunkat lerombolni és minket egy főbb hatalom alá helyezni vannak hivatva, melynek akaratunk hódolatához teljes joga van. És hogyha azoknak nincs igazságuk, az erkölcsi belátás maga illusoriussá lesz és ha azon meggyőződésre jutunk, hogy az csakugyan csalódás, akkor minden erkölcsi erő megsemmisül és az akarat felszabadul minden olyan nyomás alól, mely nehezebb a képzelet könnyü terheinél. A mi isteni szemekkel reánk látszott nézni, akkor az csak saját hizelgett képünk volt; s a hangok, a melyek oly mélyen hatoltak bensőnkbe, csupán saját hamis hangunk; s minthogy a látásban semmi valódiság és a hangban igaz, mehetünk tovább, mintha azok nem is volnának. Az élet ilyen formán a sakk vagy a kártyajátékhoz lenne hasonló, melyben egy egyedüli játékos kijátsza egyedüliségét a másik játékos személyesitése által és szándékolt hibája miatt képzelt leveretést szenved és önmagát rászedve, üres dicsőséget arat. A kötelesség játékát hitvány ürügyből játszani és annak komoly érdeket kölcsönözni erre szintén k é t i l y játékos kivántatik. Hogy tekinthetek én fel magamra mint fensőbbre, mely engem dorgál? hogy adhatok parancsokat magamnak, a melyeknek engedetlenkedni ne merjek? — hogy kérhetem magamtól a bűnök bocsánatját, melyeket önmagam követtem el? — hogy áldozhatom fel magamat magamnak martyr áldozattal? — és hogy mehetek az erkölcsi harcz minden drámáján keresztül egy álarczos önmagam és egy valódi saját magam közt? Meddig fogják az érzelmi („emotional“) látszólagosságok, e harczok a levegőben, a valódiságot szinlelni tudni? Avagy önnönmagunkat akarjuk imádni és egy üres képhez a légben könyörögni? és bánatunkban egy gondolatszüleményben bizni,

mely nem egyéb a bánat tüneményénél? Nem: hogyha a vallásos communio monologra szállittatik le, lényege megsemmisitve és lelke megölve lesz. Az élő viszony vagy pedig semmi; — az a legfőbb valóságnak adott felelet. És hasztalan keresitek a szellemi erőművet, hogy azon megálljatok, az örökkévaló szikla nélkül.

De sokan talán azt fogják mondani, hogy az erkölcsi ideal, történetét tekintve, nem csupán alanyi, (ámbár jelenben az egyéni öntudat jelensége), minthogy azt mi más szellemektől nyerjük, és az a társadalmi érzületnek, a melynek mi világánál látunk és levegőjében lélegzünk, központositása és visszatükrözése, és egyszersmind az előző nemzedékek itéletörökségeinek felhalmozódása, melyek nemcsak származás útján szállottak le reánk, hanem a történet képcsarnokaiból is folyton lenéznek és az egész irodalmon keresztül vonulnak. Az erkölcsi kitünőség példányai, melyekre a csodálat és tisztelet irányul, a mint állittatik, rajtunk kivül képződtek, nem egyéni találmányok in vacuo alkotva, hanem a társadalom útján jőnek létre, mint az emberi tapasztalat tárgyi eredménye, mint a jónak legutolsó lepárlása, midőn az idegen elemek mind hátramaradnak és ezért nem ok nélkül nem nézzük azokat egoismusoknak, s ismerjük el inkább igényüket reánk nézve, minthogy csupán agyunkban levő képzelmeknek tekintsük. Azok hozzánk külső tekintélylyel beszélnek; de ezt a tekintélyt elég csupán társadalmi eredetből magyarázni ki bármi érzékfeletti, isteni elem hozzájárulása nélkül. Miért nem lépünk, kérdik, ezen való alapra és nyerjük vissza igy az elvesztett erősséget? Ez ellenvetés azoktól jőn, kik az erkölcsi érzést inkább közöltnek, mint velünk születettnek tartják, — melyet részben az egykoru szellemektől kölcsönzünk, részben pedig egy hosszu multtól szervezetünkben öröklünk. Hajlandók elfogadni Sidgwick azon tételét: hogy az erkölcsi érzés tekintélye a kötelesség tárgyilagossága fogalmától függ*), de minő sajátságos, hogy a midőn az erkölcsi érzés elemeit és kifejlése feltételeit a külső tapasztalatban felfedték, annak a kötelesség tárgyilagosságáról való fogalmát már késznek és igazoltnak veszik fel. A tévely világos. Más dolog az érzésre nézve, hogy lételét külső feltételeknek tulajdonitsa és más, hogy fogalmában tárgyi bizonyitékot hordozzon. Kivül-

*) Methods of Ethics: Supplement to 1-st Edition. p. 45. és 1-st Ed. p. 62. Az a mi bennünk tekintélyt követel, sohasem csupa érzelem, hanem mindig tárgyilagos szabályt, vagy imperativust felismerő tehetség, mely érzelmeinkre való hatásától függetlenül létezik.

ről befelé növekedni nem annyi mint belülről kifelé nézni. És a tárgyiság, a mely után itt vizsgálódunk, nem a fogalom genesisében, hanem tartalmában keresendő. Annak veleszületett hite egy felettünk levő tekintélyről nincs megmagyarázva az által, hogy az érzést illetőleg physiologiai és psychologiai úton küleredetet fedezünk fel, a melyről mi teljesen öntudatlanok vagyunk. E felfedezés az övék, nem a miénk; és legfőbb érdeme abban áll, hogy a mi értelmünk előtt titok volt. Az erkölcsi érzés tárgyi forrásai teljesen el vannak rejtve az elől: de tárgyi tekintélye egészen világos. A kettőt azonositani annyi, mint azt erősitni, hogy ugyanazon dolog az öntudatban és öntudaton kivül egyszerre létezhetik.

S ha megengedjük is, hogy a következtetésben a csalfaság eltávolitódik az által, hogy erkölcsi ideálunk tényleges eredetéről azaz elődeinkről a multban s a társadalomról jelenben öntudatosságot nyerünk, ugy hogy semmi akadály nem fog fenforogni, hogy azokban a tárgyilagossággal biró tekintélyt, s a mi érzéseinktől független „imperative“ szabályt, melyet a kötelesség érzete hord magában, feltaláljuk: mégis egy más végzetszerü minősitlenséget mutatnak fel, mely miatt tiszteletünk való tárgyául s aspiratioink eszményképéül el nem ismerhetjük. Azok egyszerüen a jelen és mult társadalmi érzéseinek átalános öszlete, s a különböző korokon keresztül várt jellemnek, mely koroknak mi fiai vagyunk, középmértéke; mert semminemü eszköz nincs ajánlva a reánk leszálló folyam megtisztitására, s annak a mint foly, tisztátalanságai, állati piszka, önző bálványozása destillálására és csupán az élet édes tiszta vizei biztositására nézve. Mondhatjuk-e aztán, hogy a mi igy jelenik meg nekünk, fensőbb, mint mi vagyunk, fensőbb továbbá, mint fajunk legnemesebbjei és legjobbjai, a kikben a lelkiismeret világos és mindig fel a magasba irányuló tekintetét fentartotta? Nem! Ámbár a mult és jelen társadalom nézeteivel, erősb nagyobb és tartósb hatalom, mint mi vagyunk, de még a mi saját eszményképünket sem tudja megközeliteni s annál kevésbbé végtelen eszményképét. Sőt többet mondunk: a társadalmi vélemények vagy a már meglevő lelkiismeret kifejezései és igy azok ép azon eszménykép hatásai, melyet alkotni állittatnak vagy egyszerüen azt fejezik ki, mit az emberek szeretnek vagy nem szeretnek és együttesen érvényesitni igyekeznek; és igy azok egyátalán nem erköcsiek; a hatás, mely azoktól származik, csakis kényszererejü, de de nem szent, — az ellenszegülő akaratot korlátozza, de egyet is

szabad lelkesedésre nem indit. Ennélfogva a tárgyiság, melyet e tan a tisztelet hódolatának előidézésére nyujt, hibás természetü és bármely igaz erkölcsi idealismus előtt csakis mint üres valami tűnik fel.

E mellett, hogyha a tisztelet tárgya egy folytonos és egyetemes társadalmi akarat, az nem egyéb abstractionál, a melyre midőn rájövünk, jól tudjuk, hogy az a gondolat egy függeléke, mely jogokat reánk nem gyakorolhat és észszerü tiszteletet tőlünk nem igényelhet. S bármennyire igyekezzünk rákényszeriteni magunkat arra, az ily teremtményeknek lényeget adván, azok concret lényi hatalmat felettünk soha sem gyakorolhatnak, kivéve ha elvont foglalmukban oly egyes személyek és látható jelenetek képei világlanak elő, melyek szivüknek rendkivül kedvesek. S igy ily szavakban o t t h o n és h a z a bizonyos vonzerő rejlik, melyek hallására az ismert kedves arczok előttünk mintegy megjelennek, s mezők és falvak elönkbe varázslódnak és ezek alkalmul szolgálhatnak arra, hogy a sziv magának kisebb bálványokat teremtsen., melyeket azonban midőn öntudatosan személyesit, csakis ártatlan formákba öltöztet fel s azoknak ártatlan tisztelettel hódol. De oly abstractiok, melyeknek ily tartalmuk nincs, — mint törvény, ész, gazdagság, vélemény — bármily játékot űzzenek logikánkkal, nem beszélhetnek rá, hogy előttük leboruljunk és imádjuk. Hogyha az egyetlen tárgy, melyet önök az embernek hódolatra ajánlnak, ily természetü személy nélküli fogalom; könnyü belátni, hogy e változással a vallásból mi lesz.

Helyettesitsük csak a személyi kegyesség ama megszokott műkifejezéseit, melyek „Istenről“ és az emberi „lélekről“ beszélnek a „metaphysicát“ etvetve a modern egyenértékünek hitt szavak bármelyikével s a nyereség vagy veszteség nagyságát azonnal meg tudjuk mérni. Az öröm ugyanazon hangján fogjuk-e akkor énekelni: Áldjátok a z Ö r ö k T ö r v é n y t minden teremtmények, „Áldjátok az Ö r ö k T ö r v é n y t ti alkotó szervek?“ Fogja-e akkor a bűnbánat, mely most kiáltja: „Töröld el vétkeimet“, „Ne vess el magadtól“, „Egy megtört szivet te meg nem vethetsz“, bánatát egy süket „ideal“ előtt kiönteni és keserü könnyeit abstractio előtt hullatni, mely azokat le nem törülheti? Fog-e a szelid holdfény Getsemaneinkben kegyes embereket térdepelni és a földre sujtó lelki küzdelemből az ima ereje által fenséges lelki nyugalommal felemelkedni látni; fogjuk-e akkor a végetlen bizalomnak ama hangját hallani: „Atyám! ha lehetséges, muljék el e pohár én

tőlem, mindazonáltal nem az én akaratom, hanem a tiéd legyen meg"? És elfogja bármely keresztrefeszitett feledni a halál keserüségét igy kiáltván fel: „Oh te fejlődési nagy folyam, a te kezeidbe ajánlom lelkemet"? És a halálra kövezett martyrnak meg fog-e nyilni vagy egy Ég, a midőn igy kiált fel: „Oh emberiség nagy gyűlhelye (Great Ensemble of Humanity) fogadj be engem"?

Részemről azt hiszem, hogy a mi elégedetlen „modern gondolkozóink" egy ily vallásossággal tett hasztalan kisérlet után, nyugalomra fognak megtérni és a sziv természetes jogainak engedve igy fognak szólani: „Hálákat adok neked Isten! hogy bár ezeket elrejtetted a bölcsektől és az értelmesektől, de megjelentetted a kis gyermekeknek."

Összehasonlitásomat az alanyi és tárgyi eszményképnek az életre gyakorolt hatásairól a következőkben foglalhatom össze: hogy az ember és Isten közti személyes viszonyok nélkül a vallás minden magasb tulajdonaiból és bensőbb erőiből kivetkeztetik: az erkölcscsel összekötő lánczszemét elveszti; megszűnik az érzelmet átalakitó ereje; megszűnik az akaratra befolyása. Ezen viszonyok hangsulyozásának köszönte a judaizmus nagy hatalmát és ezek egyetemesitésének a kereszténység, hogy a világ legelső nemzetei fölött uralmat nyert és az emberiség legelső hitévé emelkedett, teremtvén és terjesztvén a szivbeli imádást, az önbecsülést és önmegtagadást, a lelki tapasztalat mélységét, a jellem és kegyesség irodalmát és a határtalan társadalmi részvétet, melyek a modern civilizatio megszabaditó vonásai. Megsemmisitni ezen viszonyokat: a pogányságba esni vissza, s a pogányságba is üresedő templomokkal és veszendő istenekkel, és az ember és természet viszonos játékait idézni fel ismét, midőn már a szentség mindkettőből kihalt. A jövő vallásos szükségletét ily nemü visszahatás kielégitni nem fogja, sőt a jövő nevetni fog a fölött. hogy mi a visszahatással oly valamit nyertünk, a mit már régen eldobtak. A jövő vallásos szükségletéről mi csak ugy fogunk gondoskodni, ha egy magasabb pontra emelkedünk fel, honnan azt látjuk, hogy az ellentétek harmoniába olvadnak össze s a mit jobbra vagy balra szemlélünk, mindazt egy láthatár fogja körül, mindaz egy ugyanazon világ hullámverése.

A keresztény theismus legelbizakodottabb birálóinál is olykor-olykor bizonyos bánatos hangulatot vehetni észre, mintha éreznék, hogy a midőn a vallásban abstractioikkal helyettesitenek, abba veszélyes inaestheticus elemet hoznak be, mely hogyha halált nem is

hoz egészen arra, de némán és bénán hagyja. Azonban azt mondják, hogy a veszélyes kisérletnek mégis meg kell tétetni, s hogy az erkölcsi élet legalább maradványaiban megóvassék, a hit szervezetének, mely eddig a benső élet székhelye volt, némely tagjaiban megcsonkulást kell szenvednie. Az emberek sohasem vonták kétségbe, mindig ugy hitték, hogy a legfőbb való „gondolkozik és szeret", de a birálók most azt mondják, hogy e mondományok „nem igazolhatók" — egy állitás ez, mely magamagáról semmi igazolást sem adva csupán kihivó ismétlésekben keresi a hatást. Ha Arnold szótárában „igazolni" annyit tesz, mint „tapasztalat útján bizonyitni" (test by experiment) a kifogás helyes, de nem helyszerü. A legfőbb ok benső tulajdonságait baconi kisérleteknek alávetni s a vonalzott táblán a „Sic" és „Non" rovat alá az eredményt bevezetni nem lehet. Mindazonáltal ez ismerv hiánya lételüket megengedhetlenné nem teszi. Mert hogyha az isteni szellem valóban ott volna is, lényegében tisztán, mint Gondolat és Szeretet lenne ott, és a tapasztalat kérdéseitől megközelithetlen állana. A szellemi igazságokat oly módszerekkel kihozni nem lehet. De hogyha „igazolni" annyi mint „elégséges okkal bizonyitni", a kifogás, ha helyszerü is de helytelen; mert minket semmi más indok nem vezet arra, hogy felebarátainknak gondolatot és szeretetet tulajdonitsunk, mint az, melyből azokat Istennek tulajdonitjuk. Egyik esetben is mi a szellem ezen láthatatlan tüneményeiről közvetlen felfogással nem birunk; azokat ép abban a mértékben ismerjük meg, a mily mértékben mi magunk gyakoroljuk, másokban csakis olvassuk, miután jegyeiket magunkban ismerni megtanultuk és épen azok a jegyek, a melyek minket arról biztositnak, hogy nem esztelenek házában, hanem értelemmel és rokonszenvvel biró lények közt élünk, ismétlik magukat a világ törvényes rendében, szépségében és irányzataiban. A két példában annyira hasonlók az ismeretjegyek, hogyha az az értelem és érzés okát az egyikben létezőnek megengedjük, a következetes inductio szerint (a mint azt Mill maga is mondja) a másikban is meg kell engednünk: azok vagy mindkettőben érvényesek, vagy egyikben sem. Mennyire meggyőző e hasonlat, különösen kitűnik azon tényből, hogy a modern tudományos férfiak is elfogadják e dilemmát. És minthogy ők nem ismerik el, hogy a természetben szellem működik, tagadják annak működését mibennünk is. Mindkettő automát és mindkettő ugyanazon módon, mechanikailag hozza elő az élet és történet jelenségeit, hozná elő akkor is, hogy-

ha az öntudat, melyet ők felesleges függeléknek tartanak, nem léteznék. Tárgyamon kivül esik, hogy e pontra vonatkozólag birálatot mondjak, csak annyit jegyzek meg, hogy ez okoskodás Descartes bölcsészetének ép ellenkezője, s tőlem az is távol van, hogy még ily okoskodásban is megtagadjam az ész hatalmát s hatályosságát. A jelen esetben a speculatio érdekességét az alkotja: hogy a természet és az ember közt megdönthetlen parallelismus áll fenn; hogy az értelmi erőnek a természetből kizárása azt belőlünk is kizárja; s hogy annak önmegbizonyitása mibennünk a természetben is jelenlétét és uralmát erősiti meg. Hogyha a természet csak automat, mi is az vagyunk; s hogyha minket cselekvésre gondolat és szeretet indit, a természetet is az működésre. E parallelismust meg szokták volt tagadni, most megengedik és a megbizonyitás legvégső alapját a czélból és szándékból folyó öntudatos cselekvés képezi. És ez nekünk teljesen elég.

Ennélfogva értekezésemet bezárólag azt mondom, a mit elein is nyilvánitottam, hogy az elkülönzés a „metaphysica“ és legfőbb hitnézeteink ethikája közt nem helyes. E hitnézetek, melyek termékenyitő befolyása először igenis alant érezhető, fölfelé eredetükhez követve, ugy találjuk, két co-ordinált forrásból származnak, melyek közül az egyik az ember értelmi, a másik erkölcsi tehetsége; az előbbi minket a transcendens o k r a, az utóbbi a transcendens i g a z s á g o s s á g r a vezérelvén, mely kettő egyesülését az Örökkévaló A k a r a t b a n találja meg. A gondolat természete végső problemái tárgyalásában megkivánhatja, s az analysis müvészete eszközölheti, hogy mi azokat külön szemléljük és illető leszármazási vonalukat megjelöljük a szellem és jellemben. De ez elkülönités a mi munkánk és nem azoké; — az nem az élet ténye, hanem az iskolák müve. Az emberek érzésében és értelmében és Jézus hitében azok teljesen összeolvadva jelentkeznek, és ez összeolvadásban találják fentartásuk erejét, egészitik ki egymást; s nem képzelek különösebb paradoxont, mint a világegyetem okának azt a fogalmát, melynek nincs charactere, vagy a tökéletes igazságosságét, melynek nincs oksága. Az ész legvégső tárgya és a lelkiismeret legvégső otthona ugyanazonosok: e tehetségek csak a két szárny, melyeken oda felemelkedünk; és hogyha az egyik szárnyat elmetszük, a másikkal hiába csapkodunk, sehogy se fogunk felemelkedni tudni. A vallás, mely csupán metaphysikából áll, csak halvány és rideg valóság; a vallás metaphysika n é l k ü l pedig festett álom.

Az igazság, melynek az új tan csakis torzképe, talán ez lesz: hogy a vallás haladó elemét a folyton tökélyesülő erkölcsi idealban találhatni, ugy a mint az emberi tapasztalat köre növekszik és az emberi lelkiismeret finomul, tökélyesül. A kötelességnek társadalmi új bonyolulatai, új szenvedések, a melyek iránt részvétet érezni, új erények a melyeket tisztelni és új kisértések, a melyeket legyőzni kell, lépnek föl minden nyiló korszakkal és az erkölcsi élet régi formuláit elégteleneknek találják; és az igaz kegyesség semmiben sem nyilatkozik inkább, mint abban, hogy készséggel veszi föl a nagyobb megbizatást, nem engedve magát a régi szokás hatalmától megköttetni s a tökélyesülés magasabb fokától eltartóztatni. A vallás ontologiai oldalán — a legfőbb lény és hatalom fogalmában — nincs ily előhaladási folyamat. Az megállapodott gondolat és mint az ész szükségképi eszméje, tartalmához mit sem ad, hanem „ugyanaz volt tegnap s az ma és az lesz mindörökké.“ De épen ezért az nélkülözhetlen substratum a jóság és szépség változó képeire és szineire nézve, a mint azok magukat kifejtik. Maradandó nélkül változás nem lehetséges és az ideal, mely folytonosan növekszik, lényegében a való alapján kell hogy biztosittassék. Hasztalan dolog az evolutioról és a jelenségi eléhaladás törvényeiről úgy beszélni, mint hogyha azok önmagukon túl mindent szükségtelenné tennének. „Phenomenek“ semmiből, „evolutio“ ürességből, mik e kifejezések, ha nem görög és latin badar szólamok? Hogy valami jelenség lehessen, birni kell magában, a miből a jelenség létrejőn; hogy valami fejlődhessék, teljességnek kell lenni benne. Magok a szavak épen ama valóságról beszélnek, melyet megtagadni akarnak.

S ha az ok és hatás s az instinctive hajlam és annak beteljesülése közti arány és hasonlóság eszméjét egyátalán elvetni akarjuk, az értelmi és erkölcsi rész mibennünk az isteni ész és igazságosság távoltartásával sohasem vehetnek kezdetet és sohasem érhetik el czéljukat. Ha az emberi tapasztalat valami bizonyost tanit, ez bizonyos: hogy gondolat az, a mi gondolatot kelt, és szeretet, a mi szeretetet ébreszt, és jellem, mi a jellemet módositja és finomabbá teszi; és hogy, nem alulról f ö l f e l é való irányban az alsó érvényesiti magát a jobbat illetőleg a fensőbb felett, hanem fölülről l e f e l é, a fensőbb emeli az alsót magasbra. E rendet megforditni, és a szellemet abból hozni elő, a mi még nem szellem és a lelkiismeretet a vak, közönbös erőből, annyi mint az okozatban többet venni fel, mint a mennyi az okból folyik és ipso facto in-

competens magyarázatot adni. És hasonlóan, midőn a helyett, hogy természetünk honnan jőn, azt nézzük, hogy az hová irányul, nem találunk egy érzéki vágyat, hajlamot vagy erőt lényünkben, melynek alkalmas megfelelő tárgyát feltalálni ne tudjuk. Az állati, családi és társadalmi élet számtalan fokozatain keresztül, a különböző viszonyok, melyeknek egyik alkatrésze mindig mibennünk van, a külső világban levő másik alkatrészszel, melyre vonatkoznak, egészitődnek ki. A tudományos értelem a világ rendében és szépségében találja meg a forrást szomja oltására; és még akkor is, midőn a természet stylj é-vel való rokonszenvezésében a közvetlen elhivésre igenis merész feltevéseket állit fel és merész elméleteket alkot, prófétálásai gyakran ép az igazságot beszélik. És e hasonságot (analogy) épen akkor kell-e széttörnünk, midőn emberiességünk legmagasb fokaira jutottunk fel. Ki kell-e ott magunkat szakitni minden viszonyból, ámbár a benső hajlam másra int és a midőn az arra nógat, hogy keress, keress oh ember, azon előitélettel induljunk-e ki, hogy találni nem fogunk. Hogyha lényünk és annak nagy szinpada, a természet közt csak valami egybehangzás, valami öszhang is létezik, ama magas fokokon tapasztalt csalódás az ész elleni nyilt lázadás lesz. És ekkor elé fog-e állni és megtud-e minket szabaditni az „erkölcsi idealismus??“ Igen! hogyha az nem a maga nevében, hanem azéban beszél, kitől az ihlettséget nyeri; ha az élő Isten előtt áll, attól nyeri benső erejét, ahoz küldi szivének titkos fohászait, s ha proféciáit, mint az isteni világosság aláküldött sugarait hirdeti a világnak. Hangján akkor a lelkiismeret emberiből istenibe fog átdicsőülni és a földi élet „Istennek országává“ átvarázslódni. De hogyha, mert Istene holt, csak saját képzelmeit tárja elénk és csak a maga nevében élő hit nélkül, maradandó hatást gyakorolni nem fog, hanem csak mint oly próféta beszél, kinek ajkát az isteni tűz még nem érintette. Látományai halványak lesznek és elmosódnak; igéretei nem fognak beteljesülni és a lelkiismeret, mely abban bizott, megcsalatva gyámoltalan magára hagyatik. Az emberi élet igen kemény a szellemi aesthetica felfogására: hadd maradjon csak az a mindent vezérlő Hatalom kezei közt.

Forditotta:
Péterfi Dénes.

*

RÓMAI ÉS GÖRÖG IRÓK ÉLETE S IRATAI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL VALLÁSOS GONDOLKOZÁSUKRA.

II.*)

M. AUR. ANTONINUS.

Marcus Aurelius Antoninus „a bölcsész“ született Rómában, a Coelius halmon, 121-ben ápril 20-án, Hadrian császár uralkodása alatt. Atyja Annius Verus korán elhalván, hasonnevü nagyatyja fiává fogadta az ifju Marcust. A gyermek neve ez időben M. Annius Verus volt. Már nyolcz éves korában a Saliusok (Mars papjai) közé vette föl őt Hadrian, ki az őszinte s igazságszerető kis Verust V e r i s s i m u s-nak szokta nevezni. Mikor Hadrian utóda, Antoninus Pius, L· Ceionius Commodust és M. Ann. Verust fiává fogadta, utóbbi M. Aelius Aur. Verus nevet vett föl (139-ben), s csak császárrá létekor (161-ben) lőn neve M. Aurelius Antoninus. Mind testi' mind lelki neveltetésére oly nagy gond volt forditva, minővel a történelemnek tán egyetlen egy fejedelménél se találkozunk. Neveltetését s az eszméket és elveket, melyeket lelke nemesbitésére elsajátitani alkalma volt, az elismerés és hála őszinte hangján adja elő hátrahagyott iratának első könyvében. „Nagyatyámtól — ugy mond — tanultam jó erkölcsöket s önuralmat. Atyám hirnevéből s emlékéből a szerénységet s férfiasságot. Anyámtól (Domitia Calvilla) az istenfélelmet, a jóltevést, a t a r t ó z k o d á s t n e m c s a k a r o s z t e t t e k t ő l, h a n e m a r o s z g o n d o l a t o k t ó l i s. Szüle-nagyatyámtól, hogy a köziskolákba járás helyett, jó tanitóim legyenek otthon, s hogy ily dolgokra bőven kell költeni. Nevelőmtől, a munkabirást, a keveset kivánást, önmunkásságot. Diogenestől, hogy ne higyjek a csodatevőknek s csalóknak a daemonok előidézését s eltávolitását illetőleg; hogy barátja legyek a szólásszabadságnak s a bölcsészetnek; hogy dialogokat irtam gyermekkoromban, s megelégedtem kopasz vagy bőr-ágygyal. Rusticustól, hogy a jellemnek javitásra s

*) A fenirt czim alatti első közlemény — Seneca — a Ker. Magv. 1875 évi 6-ik füzetében jelent meg· A hosszas késedelmezés oka az, mert Epictetus iratait kézhez nem kaphattam. Nagyon le lennék kötelezve, ha valaki „Epicteteae Philosophiae monumenta. Ed. Schweighäuser. 1797. stb. czimü mű megtalálhatására útat mutatna. D. K.

ápolásra van szüksége; hogy irásban és életmódban egyszerüséget kövessek; hogy kész legyek megbocsátani azoknak, a kik megsértettek, mihelyt a békülésre hajlamot mutatnak; hogy gonddal olvassak s ne elégedjek meg felületes ismerettel. Neki köszönöm, hogy Epictetus értekezéseivel megismerkedtem. — Apolloniustól, hogy szabad és elhatározott legyek; hogy egyedül az észre tekintsek; hogy ugyanaz legyek jó és balsorsban egyaránt. — Sextustól, hogy jó indulatu legyek s barátaim érdekét szem előtt tartsam. Tőle nyertem a természet szerint élés eszméjét. Ő volt példányképem a család atyai gondozásában, az előzékenységben s az életelvek értelmes fölfedezésében s elrendezésében. — Alexandertől, a grammaticustól, hogy mások hibás vagy barbar szókiejtéseit ne hibáztatólag, de jóakaró készséggel javitsam, s ne annyira a szó, mint a tárgy felől vizsgálódjam. — Frontótól, hogy mit tesz az irigység, ravaszság és szinlelés egy zsarnokban. — Alexandertől, a platonicustól, hogy ne mondjam vagy irjam (levélben) gyakran e kifejezést: n i n c s i d ő m, s hogy ne mentegessem a kötelességmulasztást ily szavakkal: s o k a d o l g o m. — Catulustól, hogy tanitóimról készséggel jót mondjak, s gyermekeimet igazán szeressem. — Severustól, hogy széressem rokonaimat; barátja legyek a jognak és igazságnak. Tőle vettem egy törvény- s jogegyenlőséggel biró s szólásszabadságot engedő állam eszméjét, s oly királyságét, mely minden alattvalója szabadságát tiszteletben tartja. — Maximustól tanultam önkormányzást, s hogy jó hangulattal legyek minden körülmények közt s a kedvesség és méltóság helyes vegyületét birjam jellememben. — Atyámtól (Ant. Pius), szelidséget, állhatatosságot az elhatározott dolog kivitelében; érdektelenséget az u. n. tiszteletek iránt, munkaszeretetet s kitartást; figyelést azokra, kik a közügy javára valamit inditványoznak; részrehajlatlanságot az érdem elismerésében. Ő magát a közpolgárokkal egyenlőnek tartotta. Ő vizsgálódásaiban kitartó volt; a látszattal meg nem elégedett; a dolgokat jó előre látta; birodalma felett ébren őrködött. Sem az istenek felől nem volt babonás, sem a nép kegyét nem hajhászta. Tisztelte a valódi bölcseket. Önként útat nyitott, sőt segitette azokat, kik az ékesszólásban, törvényben, erkölcsben vagy más ily dolgokban kitünő tehetséggel birtak. A mi Socratesről mondva van, ő reá is alkalmazható, t. i. mind élvezni tudta, mind visszatartózkodni tudott oly dolgoktól, melyektől tartózkodni mások igen gyengék, s élvezni tulzás nélkül nem tudják. Elég erősnek lenni a tartózkodásban s elég józannak az élvezetben: a tökéletes s győzhetetlen

lelkü férfi sajátja. Az istenektől nyertem jó nagyatyákat, jó szülőket, jó nővért, jó tanitókat, jó rokonokat és barátokat. Nekik köszönöm, hogy ezeket soha meg nem sértettem; hogy ifjuságom virágát megőriztem; s hogy oly kormányzónak s atyának voltam alárendelve, ki megtanitott, hogy az ember élhet palotában őrök vagy himzett ruhák s fáklyák vagy szobrok s más pompák nélkül; élhet magános ember módjára a nélkül, hogy akár alábbvalóvá lenne gondolkozásban, akár kevésbé munkás az uralkodói teendőkben. Köszönöm az isteneknek, hogy tanitóimat oly tisztes állásra emeltem, a milyet kivántak; hogy a természet szerint élésről oly tiszta fogalmat szereztem, hogy a mennyire az istenektől, adományaiktól, segitségüktől s ihletéseiktől függ, semmi sem akadályozhat a természet követésében, kivéve saját hibámat, és azt, ha az istenek intéseit s tanitásait figyelembe nem veszem; hogy habár anyám ifjan halt meg, élete utolsó éveit velem töltötte, hogy valahányszor a szűkölködőn segiteni akartam, kellő eszközeim nem hiányoztak; hogy engedékeny, kedves és egyszerü nőt kaptam feleségül; hogy gyermekeim számára jó nevelőkre akadtam, s hogy mindenek felett a tudományok legfontosabbjára, a bölcsészetre forditottam időmet.“ Ez az első könyv kivonata. Ebből látjuk egy nemes lélek ifjukori neveltetését, szülői s tanitói iránti háláját, s a stoicismus elveihez való hű ragaszkodást. Látjuk ama keresztényiesen vallásos érzést, mely minden elfogadott jót az istenekre vezet vissza. Látjuk egy nagy férfiu jellemét, kiről, a nélkül, hogy életirói dicsőitéseit bonczolgatnók, bátran elmondhatjuk, hogy a milyenné lenni tanult, olyanná lett.

Hadrian 138-ban meghalván, utóda Ant. Pius fogadott fiát M. Aur. Antoninust caesar czimmel ruházta fel s az államkormányzás gondjait vele megosztotta. Az apa és fogadott fiu a legbizalmasabb barátságban éltek. Körülbelől 146-ban M. Anton. nőül vette Faustinát az Ant. Pius leányát.

Ant. Pius meghalt 161-ben. A tanács a kormányt egyedül M. Aur. Antoninusra akarta ruházni; de ő fogadott testvérét L. C. Commodust, közönséges néven Lucius Verust, uralkodótársul vette, s igy Rómának most először két császára volt, az egyik valódi jellem s nagy lélek, a másik a testi gyönyörök s erkölcstelenség rabja.

A mily nyugodt volt a római birodalom állapota Ant. Pius idejében, kinek uralkodása a jóllét és béke oly hosszu időszakával ajándékozá meg Rómát, minőt se azelőtt, se azután nem élvezhetett: ép oly zavart s folytonosan vészterhes volt az az utolsó jó

császár M. Aurelius alatt. Az első évben a parthusok zavarták meg a békét, kik Armeniába betörve, miután egy római legiot tönkretettek, romboló árként boriták el Syriát. Lucius a társ-császár indult egy hadsereg élén megfékezésükre. Mig Lucius Laodiceában, Daphnéban s Antiochiában idejét a gyönyörök élvezetében vesztegette, azalatt vezérei Cassius és Statius Priscus a parthusokon fényes győzelmeket arattak s Mesopotamiát Rómához hóditották. Ez események folyama 5 évig tartott. 166-ban Lucius visszatért s a két császár fényes diadalmenetet tartott, Armeniacus, Parthicus Maximus és Medicus neveket véve fel.

A keleti háboru szerencsés véget ért ugyan, de jóllét és béke nem járt nyomában. Benn a fővárosban a Tiber kiöntött, embert s állatokat szedett áldozatul, épületeket döntött össze s ezek közt a legdrágábbat — a nagy granariumokat, honnan a római köznép nagy tömege napi élelmét nyerni szokta. A vizár pusztitó nyomdokain az éhség indult meg, melyhez csatlakozott a Verus legioi által keletről áthozott dögvész is. A nemeslelkü fejedelem teljes erővel fáradozott a nyomor enyhitésén; midőn a közkincstár kiapadt, saját drágaságait, kincseit hozá áldozatul, s jótékonysága hatalmán az öldöklő daemonok ereje bizonyára megtörik, ha újabb sötét felhők nem tornyosulnak Róma egén. A birodalom északi határán lakott törzsek, a marcomannok, quadok, alanok, jazygok, sarmatok s mások szövetkezve fenyegeték Róma békéjét, sőt lételét is. Az ezek ellen győzelmesen folytatott s gyakran megújitott háboruban folyt le M. Aurél élete. 169-ben Verus hirtelen meghalt. A most már egyedüli császár fényes győzelmeket aratott a betörő barbarokon. Főhadiszállása rendesen Pannoniában volt. Győzelmeinek legnevezesebbje az, melyet különösen a régibb ker. történetirók az u. n. „mennydörgő legio" csodájának szoktak tartani. Tény az, hogy 174-ben a római legiok válságos helyzetbe jutottak. Az égető meleg, tikkasztó szomjuság s a jóval számosabb ellen közeledtére páni félelem fogta el a serget. Végveszélyben forogtak. De a mint az ütközet kezdődött, a tornyosuló felhőkből csakhamar üditő zápor ömlött alá. A katonák egyik kezökkel sisakukban s pajzsaikban esővizet fogva fel szomjukat oltották, másikkal magukat védelmezték. A zápor csakhamar jégviharrá változott s cikázó villámokkal vegyülten oly erővel zúgott alá a barbarok nagy seregére, hogy azok összezavarodva vad futásnak eredtek. A győzelem a rómaiaké lőn. A váratlan megmentetést a pogányok isteneik közreműködésének tarták, a mit nemcsak a régi történetirók bizonyitanak, de az Ant.

emlékoszlopzatán levő faragványok is, hol Jupiter Pluvius alakja látható, karjaiból és fejéről vizet bocsátva, melyet lenn a római katonák pajzsaik üregével felfognak. Keresztény irók szerint a menekvés és győzelem a seregben volt keresztény katonák könyörgésének tulajdonitandó; sőt létezik egy levél görögül, melyet állitólag a császár a senatushoz ez alkalommal küldött, különösen kiemelve s elismerve a keresztényeket s azok istenét. (E levél rendesen a Justinus első Apologiája végén van nyomatva). E levelet csak olvasni kell s azonnal elárulja, hogy nem eredeti, hanem nagyon is ügyetlenül költött.

A győzelem megvolt, de annak előnyei kiaknázásában új, váratlan események akadályozák a császárt. Avidius Cassius ugyanis, ki keletnek s Egyptomnak kormányzójává tétetett volt, a császárnak költött halálhirére magát utódjává kiáltatta ki, s midőn a hir hamis voltáról meggyőződött, vélve hogy bűne megbocsáthatlan, elhatározta fegyverrel víni ki elismertetését. E hir hallatára Antoninus, ki még Pannoniában volt, Rómába sietett, előkészületeket tenni a lázadó ellen. Mint nyomasztó teher nehezült lelkére a gondolat, hogy katonáit polgárháboru elnyomására kell vezetnie. E közben a lázadó vezért, mintegy 3 havi névleges uralkodás után, saját tisztjei meggyilkolták s fejét Rómába küldötték. Antoninus borzadva utasitá vissza a véres ajándékot s a gyikosokat maga elé sem bocsátá. A nyugalom teljes helyreállitása végett mégis keletre, a lázadás szinhelyére kellett útaznia. Ez útazás közben nagy és nemes lelkének bámulatra méltó jeleit adá. Egyetlen egy sem lőn büntetve a lázadók közül, sőt a Cassius iratait is minden megtekintés nélkül a lángok martalékaivá adatni rendelé, s csak az fájt lelkének, hogy a legfőbb bűnösnek megbocsátani már nem állott hatalmában. Ez útjában halt meg neje, Faustina is, kitől sok gyermekei maradtak. Hogy nejének volt-e s mily része volt ez összeesküvésben, biztosan nem tudhatni. Miután Egyptomot is meglátogatta, visszatértében Athént érintve, 176-ban ért haza, diadalmenetet tartva fiával Commodussal együtt, december 23-án. Békét most sem élvezhetett. Ismét a a dunamelléki fellázadt népek fékezésére kelle sietnie Germaniaba. Pár év alatt azokat teljesen legyőzte, de a győzelmek után önmaga is, a testben mindig gyenge s lélekben gyakran megpróbált császár, a halandók legyőzhetlen ellenségével találkozott. Meghalt a Száva mellett Sirmiumban (Mitrovicz), vagy mások szerint Vindebonában (Bécs) 180-ban martius 17-én, életének 59-ik, uralkodásának 20-ik évében. Nem hiányzott a gyanu,

hogy fia és érdemtelen utóda Commodus az orvosokkal egyetértve halálát sietteté. Soha uralkodó alattvalói részéről mélyebb szeretetben nem részesült. A nép azt hitte, hogy az istenek küldötték őt neki áldás gyanánt, s hogy most visszaköltözött az égbe, honnan alászállott volt. Apotheosisét mint valódi tényt s nem mint formalitást tekintették. A ki csak tehette, megszerezte az elhalt császár szobrát s házi istenei közé helyezte, hol a legtöbb háznál még egy századdal később is látható volt.

Mellőzve, hogy nejének állitólagos hűtlensége iránt tulságosan elnéző volt, s hogy fia Commodus, kit oly nagy gonddal nevelt és neveltetett, egyike lőn a legvérengzőbb s legnemtelenebb uralkodóknak: M. Aurél jellemének egy kis árnyoldala is van, melyet emlités nélkül nem hagyhatunk. Ez az, hogy alatta történt a keresztények 4-ik üldöztetése. Azonban keressük itt is a való tényeket. M. Aurél nem volt közvetlen oka és szerzője az üldözéseknek. Ő nem bocsátott ki egyenes rendeleteket e czélból. Tudjuk, hogy az ifjabb Plinius, Bithynia kormányzója megkérdezése folytán Tráján egy rendelettel válaszolt, melynek értelmében a keresztények büntetendők voltak, ha a pogány isteneket nem tisztelik s azoknak nem áldoznak. E rendelet Hadrian, Ant. Pius s a mi Antoninusunk alatt is érvényben volt, s szigorubb vagy enyhébb alkalmazása a helytartóktól függött, kik ismét a néptömeg befolyása alatt állottak. E tömeg ugyanis, kik közül némelyeknek keresete, kenyere, másoknak érdeke, s a legtöbbnek kedvencz hite a keresztény vallás által veszélyeztetve volt, mindig készen állott a keresztények ellen síkra szállani s boszuját rajtuk gyakran a fanatismus teljes hatalmával érvényesiteni; ezek mellett a zsidók is, mint a keresztények ellenfelei foglaltak álláspontot. A dolgok ily állapotát s a keresztények szaporodását figyelembe véve, lássuk mit tehetett az államfő. Tudjuk, hogy Róma mindig általános türelemmel viseltetett a különböző vallások iránt; hogy a többféle, egy s más törzstől vett istentiszteleti formulák divatosok voltak, annyira, hogy még az Osiris és Isis tisztelete is nagy tért foglalt Rómában. Azonban nem kell felednünk, hogy mindezen vallások ugyanazon elveken alapultak, mint az ugynevezhető államvallás, t. i. a sokistenség és külső szertartások elvén, és igy az egynemü vallások által az állam fejében a pontifex maximus állása nem volt veszélyeztetve. Ámde a ker. vallás a fennebbiekkel teljesen ellenkező elveken alapult, s követői azt egyedűl idvezitőnek hirdetvén, nyiltan szembeszállottak a polytheismussal. Mi természetesebb, mint az, hogy

ily álláspontnál fogva a keresztények az ősi intézmények felforgatóinak s igy az állam ellenségeinek tekintettek. Hogy ezek daczára is, korának legerényesebb, legjóltevőbb s legkegyelmesebb fejedelme a keresztények ellen követett kegyetlen eljárást mennyire helyeselte, azt biztosan nem tudjuk, valamint azt sem, hogy mennyire volt ő e tekintetben befolyásolva tanácsadói által, kik részint tanitói, részint barátai levén, elvben stoicusok s e névre büszkék voltak. A fennebbiekhez még csak annyit adva, hogy régi egyháztörténetiróink a dolgokat s különösen az üldöztetéseket, a martyrok számát s szenvedéseit túlozva s nagyitva adják elő, s aztán az olvasóra bizva azt, hogy Antoninusunk jellemének ez árnyoldalát többé vagy kevésbé sötéten fesse: áttérek iratai kivonatolására s ismertetésére, remélve, hogy mire azon átmentünk, mindent megbocsátottunk.

M. Aur. Antoninus hátramaradt iratainak czime, melyet Xylander az első kiadó (1558) irt elébe: Μάρκου Ἀντωνίνου Αὐτοκράτορος τῶν εἰς ἑαυτὸν βιβλία ιβ. (M. Ant. császár önmagáról, v. önmaga számára irott 12 könyve). Közönségesen „Meditationes" Elmélkedések, vagy Gondolatok néven nevezik.*) Az egész mű nem egyéb, mint egy vallás erkölcs-bölcsészeti napló, melyet egy eléggé mélyen gondolkodó s a hiresebb bölcsészek — különösen a stoicusok — elveit ismerő s gyakran olvasó egyén naponként vezetett, rendszer és összefüggés nélkül. Mintha csak előre egybehordott jegyzetek lennének egy később rendszeresen megirandó bölcsészeti műhöz. Irálya nehézkes és szaggatott, s oly sajátságos görög nyelvezetü, melynek párja nincs. Az ismétlések gyakoriak. Ugyanazon gondolat most egyszerüen, majd kibővitve jőn elő. A szöveg sok helyt hiányos és érthetetlen. De e zürzavaros egyszerüsége mellett is vonzó olvasmány s az volt mindig. Angol, franczia, német, olasz s spanyol nyelven forditásai vannak; hogy magyarban van-e, nem tudom.**) Minthogy az első könyvet az életiratban már bőven emlitettem, most a 2-ik könyvvel kezdem.

*) Én a Gataker-féle 1697-beli, londoni 2-ik kiadást voltam szerencsés kölcsön kaphatni, mely kiadás görög eredetiben s latin forditásban nyomatva maig is a legjobb. Gazdag bevezetéseit s különösen a könyv $^{3}/_{4}$ részét tevő, sűrüen nyomott commentárt tekintve, oly széles ismeretet s gondos munkát árúl el, melyhez hasonlót találni, merem mondani, lehetetlen.

**) Angolban legjobb a Long György forditása. Czime: The Thoughts of the Emperor M. Aur. Antoninus. Translated by George Long. Second Edition. London. 1875.

„Reggel szólj igy magadhoz: találkozni fogok hálátlannal, dölyfössel, csalóval, irigygyel s embergyülölővel. Mindezek azért történnek velök, mert nem tudják, mi jó, mi rosz. De én, ki átláttam a jónak természetét, hogy az szép, s a rosszét, hogy az rút,— a ki ismerem a hibázónak természetét is, hogy az rokon velem s nemcsak ugyanazon vérből való, de észben s isteni adományban is részes: sem nem haragudhatom embertársamra, sem nem gyülölhetem őt. Mert együttmunkálásra vagyunk teremtve, miként a lábak és a kezek. Egymásnak ellenébe müködni pedig a természettel ellenkezik.

„Az istenek dolgai gondviseléssel teljesek. A sors tényei is egybe vannak kötve a természettel s a gondviselés által rendelt dolgokkal. Onnan foly elő minden. Ide járul a szükségesség is, és az a haszon, mely a világegyetemnek — melynek te része vagy — javára van. A természet minden egyes részeinek javára van az, a mit az egésznek természete magával hoz s mi által ez fentartatik. A világegyetem pedig az elemeknek s az azokból alkotott dolgoknak változásai által tartatik fenn. Ez elvek legyenek neked elegendők. Csillapitsd a könyvek utáni szomjadat, hogy ne mormolva halj meg, hanem derülten, igazán s az istenek iránt szivből hálásan.

Jusson eszedbe, mily régóta halasztgatod e dolgokat s hányszor hanyagoltad el az istenektől nyujtott alkalmat. Most végre észre kell venned, hogy mely világnak vagy része, s a világ mely kormányzójának kifolyása; s hogy egy időhatár van elődbe irva, mely alatt ha lelked felhőit el nem oszlatod: eltűnik az — eltünsz te is —, s többé vissza nem tér.

„Minden órádban gondold meg, hogy mint római s mint férfi végezd a kezeden levő munkát egyszerü s tökéletes méltósággal, előszeretettel, szabadsággal és igazsággal; tartóztasd lelkedet ilyenkor másnemü gondolatoktól. De ez csak ugy lehet, ha minden tettedet ugy végzed, mintha az legutolsó lenne éltedben, félretéve szenvedélyességet, képmutatást, önszeretetet s elégedetlenséget. Látod mily kevés az, melyet ha valaki megszerez: nyugodt és istenes életet élhet. Az istenek se követelnek többet attól, ki igy cselekszik.

„Kik mások lelki indulatait észre nem veszik, ritkán boldogtalanok; de kik saját lelkök mozdulataira nem figyelnek, szükségképen boldogtalanok.

„Ugy rendezd minden tettedet és gondolatodat, mint kinek tán e perczben az életből el kell távoznod. Az emberektől távozni, ha vannak istenek, nem rettenetes, mert ők csak jóban részesithetnek; de ha nincsenek s az emberiekre gondot nem viselnek: mit ér nekem élni ez isten és gondviselés nélküli világban? De bizonyára vannak istenek s gondjuk van az emberiekre; módot nyujtanak az embereknek, hogy valódi roszba ne essenek, s ha tán mégis volnának rosszak, azt is előre látták. Nem tudatlanságból, nem erőhiányból s nem is tévedésből történik az, hogy a jó és rosz különbség nélkül jut osztályrészül jónak és rosznak. A mely dolgok az embert magát roszszá nem tehetik, az ember életét sem tehetik rosszabbá.

„Nincs nyomorultabb, mint az, ki mindig ide s tova forog; a földalattiakat kutatja, embertársai gondolatait kitalálni igyekszik, nem véve észre, hogy teljesen elég saját benseje istenségére figyelni s azt őszintén tisztelni. Tisztelheti pedig ugy, ha tisztán tartja azt a szenvedélyektől, s megelégszik azzal, a mi az istenektől s emberektől jőn. Mert az istenektől jövő dolgok tiszteletre méltók magasztosságukért; az emberektől jövők kedvesek, mert embertársainktól származnak.

„Senki sem veszithet el, bármily soká éljen is, más életet, mint a melyet él, nem élhet mást, mint a melyet elveszit. Multat s jövőt senki, csak jelent veszithet mindenki, mert egyedül ez övé.

„Bántalommal illeti az emberi lélek önmagát, először, midőn a természet középútjáról letér; másodszor, midőn embertársától elfordul; harmadszor, midőn a gyönyör vagy fájdalom rabjává lesz; negyedszer, midőn igaztalanul s őszinteség nélkül tesz vagy mond valamit; ötödször, midőn cselekvését s törekvéseit bizonyos czélra nem irányozza, feledve, hogy a legkisebb dolgot is bizonyos czélból kell végezni, s hogy az észszel biró lények czélja: követni az észt s állam törvényeit.

Az emberi élet egy pont; az észrevétel homályos; az egész test romlandó; a szerencse változó; a hirnév bizonytalan; a lélek dolgai csupa álom és füst. Mi vezetheti tehát helyesen az embert? A bölcsészet. Ez pedig abban áll, hogy a kebelben levő istenség sértetlenül él; ha felülemelkedik gyönyörökön és fájdalmakon; ha valódi czéljait mindig átlátja; ha a történendőket s számára rendelteket, mint saját eredetével egy helyről jövőket fogadja el, s végül, ha a halált derült kedélylyel várja.

Harmadik könyv. „Észre kell vennünk, hogy a természet müködése szerint egymásután következő dolgok általában kedvesek és vonzók. Az olajgyümölcsnek az a körülmény, hogy rothadáshoz közelit: bizonyos szépséget nyujt; a figék, midőn teljesen megérnek, szétnyilnak; a lehajló kalászok, az oroszlán szemöldei, a hab, mely a vad állatok szájából tajtékzik, és sok más dolgok, habár külön tekintve korántsem szépek, mégis mint az előzményekkel egybefüggő dolgok, tetszenek a kedélynek, elannyira, hogyha az embernek a természet által előidézett dolgok iránt kellő érzéke s mély belátása volna, alig találna egyet is a sorrendben következők közül olyat, mely gyönyörüséget ne okozna. Valóban, a ki a természettel és annak müveivel baráti ismeretséget kötött: az egy idős nőben vagy férfiuban bizonyos tisztességet és érettséget lát; az az ifjak vonzó szeretetreméltóságára csak tiszta szemekkel tekint, s a vadak felnyitott álkapcsait ép oly gyönyörrel szemléli, mint a festők vagy szobrászok utánzatait.

„Hyppocrates, miután sok betegséget meggyógyitott, maga beteg lett s meghalt. A chaldeusok előre megmondák sokak halálát, de a végzet őket is elragadta. Nagy Sándor és C. Caesar, miután oly sok várost leromboltak s ellenségeik ezreit megölték, maguk is végre ide hagyták az életet. Heraclitus, miután a világegyetem öszszeégéséről oly sokat okoskodott, maga bensőleg vizzel telt meg, s meghalt sárral boritva. Mit jelent mindez?! Hajóra szállottál, útadat bevégezted, kikötőbe jutottál, ... szállj ki. Ha egy más életre (mészsz) át: istenek nem hiányzanak ott sem. Ha érzék nélküli létre: megszabadulsz fájdalmaktól, s nem lészsz rabja a testnek, mely sokkal alábbvaló annál, a kit szolgál, levén ez utóbbi értelem és istenség, a másik föld és romlandóság.

„Gondolataid mindig annyira nemesek s egy czélra irányulók legyenek, hogy ha valaki hirtelen kérdezné: miről gondolkozol? őszinte nyiltsággal felelhesd: erről vagy arról. Szavaidból legyen nyilvánossá, hogy benned minden érzés és gondolat őszinte, jóakaró s társadalmi lényhez illő. Az ily ember mindig a legjobbak közt van; olyan mint az istenek papja, élve a benne lakozó istenséggel, mely gyönyör s fájdalom által nem illettetik, az igazság útján jár, a legnemesebb harczot harczolja s soha nem feledi, hogy minden eszes lény az ő embertársa.

„Dolgozzál örömest, kellő megfontolás után s tekintettel a közérdekre. A benned levő istenség oly élő lénynek legyen őre, ki férfias, érett koru, római és uralkodó, s a ki elfoglalta helyét, vár-

va a jelre, mely őt ez életből elszólitja s kész a távozásra. Légy derült kedélyü, ne keresd a mások által adott nyugalmat. Az ember álljon fenn és egyenesen maga, s ne mások által tartassék egyenesen.

„Ha találsz az emberi életben jobbat az igazságnál, mértékletességnél, nyugodtságnál, szóval a kedély azon önelégültségénél, mely az észszerüen cselekvésből s az emberi rendeltetés helyes felfogásából ered, — ha találsz ennél jobbat — fordulj ahoz teljes lélekkel s élvezd azt. De ha semmi sem látszik jobbnak a beléd plántált istenségnél, mely kivánságaidat legyőzi, gondosan megvizsgál minden benyomást, s az érzékek vágyai alól szabadulva — mint Socrates — aláveti magát az isteneknek s az emberiség gondját hordozza, ha mindent ennél kisebbnek s értéktelenebbnek találsz: csak ez egynek tarts helyet kebledben: Szabadon s egyszerüen válaszd a jobbat s tartsd meg azt.

„Tiszteld a tehetséget, mely a vélemény forrása. E tehetségtől függ az, hogy vajjon létezik-e a téged kormányzó részben (tehetségben) a természettel s az eszes lénynyel ellenkező vélemény. E tehetség igér tartozkodást a gyors itélethozástól, barátságot az emberekhez s engedelmességet az istenek iránt.

„Ird le magadnak az elődbe akadó dolgot ugy, hogy világosan lássad, mi az lényegileg s a maga egyszerüségében; add meg valódi nevét s bontsd fel elemeire. A lelket semmi sem emeli anynyira, mint az, ha az elébe jövő tárgyat rendszeresen s igazán vizsgálja; ha látja, minő helyet foglal el az a világegyetemben s mily hasznot hoz annak és az embernek ki polgára a legmagasztosabb városnak, melynek a többi városok csak mintegy családjai; ha minden benyomással szembe erényt alkalmaz: nyájasságot, igazságot, férfiasságot, hűséget s megelégedést stb.

„Ha a józan észt követve végzed dolgodat komolyan, élénken, nyugodtan; ha isteni részed tisztaságát megőrzöd, mintha azt azonnal vissza kellene adnod: boldog leszesz. Senki sincs, ki ebben akadályozhatna.

„Test, lélek, ész. A testhez tartoznak az érzelmek, a lélekhez a vágyak, az észhez az elvek. Benyomásokat fogadni el a látszat útján: az állatoknak is sajátja. Kivánság által az állatok s asszonyias emberek egyaránt vonzatnak. Az észt azok is vezérül használják, kik nem hisznek az istenekben s kik hazájokat elárulják. Mi marad fenn tehát a mi csak a jó embernek sajátja? megelégedett-

nek lenni a dolgok folyásával; nem fertőztetni meg az istenséget, mely a kebelbe van ültetve, nem zavarni meg azt a képek sokaságával, hanem csendes nyugodtságban tartani s követni mint istent, s mindig igazat szólani. És ha senki sem hiszi is, hogy az ily ember boldog életet él: ő még sem tér el az élet végczéljára vezető útról, hová az embernek tisztán, nyugodtan, készséggel s sorsával megelégedetten kell megérkeznie.

Negyedik könyv. Az emberek nyugalmat keresve, vidékekre, tengerpartokra s hegyek közé vonulnak. Magad is szoktál ily dolgokra vágyni, pedig e vágy csak gyengeség jele, mert hatalmadban áll — a mikor tetszik — önmagadba vonulni. Sehová se vonulhat az ember nyugodtabb s szabadabb helyre, mint saját lelkébe; különösen ha oly gondolatai vannak benn, melyekbe tekintve, azonnal nyugalomra talál. A benső nyugalom nem egyéb, mint a kedély jó berendezése. E magányba vonulj tehát vissza s üditsd fel magadat. Elveid legyenek rövidek és alaposak, s mihelyt hozzájok fordulsz, elegendők arra, hogy lelkedet megtisztitsák s megelégedést eszközöljenek. Mert mivel vagy elégedetlen? Az emberek roszaságával? Ne feledd a meghatározást, hogy eszes lények egymásért léteznek; hogy a tűrelem az igazság része, s hogy az emberek akaratlanul tesznek roszat. Vagy azzal vagy elégedetlen, a mi a világegyetemből osztályrészedül jutott? Gondold meg, hogy vagy gondviselés van, vagy atomok, s azt se feledd, hogy a világ egy neme a társadalomnak. De tán testi dolgok tartanak fogva? Vedd eszedbe, hogy a kedély nem törődik a lélekzettel, mozogjon bár ez csendesen vagy rohamosan, ha egyszer félrevonult és saját erejét felismerte. Vagy tán a hirnév utáni vágy gyötör? Nézd, mily gyorsan el van feledve minden; nézd a végtelen idő chaoszát, a tapsok hiábavalóságát s a hozsánna-kiáltók gyors véleményváltoztatását! Hisz az egész föld csak egy pont, s mily kis szöglet abban a te lakod! Nyugtasd meg magadat! . . . . Vonulj vissza tehát e kis birtokodba; légy szabad, s tekints a dolgokra ugy, mint ember, mint polgár, mint halandó. Két dolgot végy jól eszedbe; egyik az, hogy nyugtalanságaink a bennünk levő véleményből erednek, mert a külső dolgok nem érinthetik magát a lelket; másik az, hogy a dolgok szüntelen változnak. A világegyetem átváltozás, az élet vélemény.

„Ha értelmi tehetségünk közös: ugy közös az ész is, a mely által eszes lények vagyunk; ha ez áll: ugy közös az az ész is,

mely parancsolja, hogy ezt tegyük, azt ne tegyük; ha ez igy van: úgy közös a törvény is; ha ez áll: ugy polgártársak vagyunk; ha ez igy van: akkor ugyanazon politikai társadalomnak vagyunk tagjai; ha ez is áll: ugy a világ egy nagy társadalom.

„Ha a lelkek folytonosan léteznek, hogyan tartalmazhatja őket a lég öröktől fogva?! De hogyan tartalmazza föld az annyi századok folytán eltemetett testeket? Valamint a testek átváltozás s föloszlás folytán helyet engednek más testeknek: ugy a levegőbe távozott lelkek is, bizonyos idő mulva átváltoznak és szétömlenek, s tüzes természetet vesznek föl, befogadtatván a világegyetem teremtő eszébe, s igy útat nyitnak új lelkeknek. Ez a valószinü felelet ama föltevésre, hogy a lelkek létezésüket folytatják.

„„Minden öszhangban velem, a mi veled öszhangzik, oh világegyetem! semmi sincs későn, sem korán nekem, a mi neked kellő időben van. Minden dolog gyümölcs számomra, melyet időszakaid hoznak, oh természet! Tőled jőn minden, benned van minden s hozzád tér vissza minden. A költő igy szól: kedves városa Kekropsnak, s te nem szólasz-e igy: kedves városa Zeüsznek.

„Szökevény az, ki a társadalmias észtől fut; vak az, ki szemet húny az értelem előtt; szegény az, kinek másra van szüksége, s ki nem nyer önmagától minden dolgot élete számára; természet ellensége az, ki külön választja magát a közternészet eszétől, nem nyugodva meg a történőken; az állam fájáról levágott ág az, ki elszakitja lelkét az eszes lényektől.

„Szeresd a müvészetet, melyet tanultál, bár szegény is az, s légy elégedett. Töltsd élted hátra levő részét ugy, mint ki mindenét az istenekre bizta teljes lelkéből, s ne tedd magadat se szolgájává, se zsarnokává embernek!

„Minden elmulik, mesévé lesz s csakhamar a feledés sirjába temeti magát. Maga az ugynevezett örök emlékezet is csak semmi. Mi legyen éltünk czélja hát? Igaz gondolatok, felebaráti cselekvények, nyugodt lelkiismeret.

„Olyannak tekintsd a világegyetemet, mint egy élő lényt, melynek egy állaga s egy lelke van; vedd eszedbe, hogy minden dolog egy gondolatra vitetődik vissza: onnan egy élő lény gondolatára; és hogy minden dolog egy mozgalom eredménye s magában mindenik együtt működő oka a létező dolgoknak.

„Egy kis lélek vagy te, mely testet hord magával.

„Az idő olyan, mint egy folyam, melyet az események alkotnak.

„A következő dolgok a megelőzőkkel illő viszonyban vannak, mert észszerü összeköttetés van közöttük; nem annyira egymás után következést mutatnak fel, mint inkább egy bámulandó rokonságot.

„Gyötrelmeid s nyomoruságod közepette jusson eszedbe nem az, hogy a veled történt esemény szerencsétlenség, de, hogy azt nemesen elhordozni: boldogság.

Ötödik könyv. Reggel midőn felkelsz, e gondolat lebegjen előtted: egy emberi lény munkáját végezni keltem fel. Miért vagyok hát elégedetlen, ha azt akarom tenni a miért létezem? Vagy tán munkátlanság s gyönyörökért létezel? Nem látod a kis növényeket, a kis madarakat, a hangyákat és méheket, mint dolgoznak, hogy rendeltetésüket a világegyetemben betöltsék?! És te nem vagy hajlandó egy emberi lény munkáját s saját természeted követelményét végezni! Nyugalomra is van szükség, mondod. Igaz; ámde a természet határt szabott ennek is. És te e határokon túl mészsz. Nem szereted magadat helyesen; mert ha szeretnéd, akkor természetedet s annak akaratját is szeretnéd. Kik művészetüket szeretik: azért mindent áldozni készek; de te kevesebbre becsülöd természetedet, mint a tánczos a tánczot, a fösvény pénzét, vagy a hiu kicsiny dicsőségét. Vajjon a társadalom nem százszorosan méltóbb-e munkásságodra?

„Mondod, hogy az emberek nem bámulhatják elméd élét. Meglehet. Mutass hát fel oly tulajdonokat, melyek hatalmadban vannak: őszinteséget, komolyságot, munkabirást, önmegtartóztatást, elégedettséget, jóakaratot, nyájasságot, szabadságot, nagylelküséget. Nem látod, mily sok tulajdont tudsz azonnal felmutatni, olyakat, melyekben a természetes képtelenség mentségével nem élhetsz; miért maradsz mégis alól a rendes szinvonalon?

„Egyik ember, ha másnak szolgálatot tett, kész följegyezni azt. A másik ezt nem teszi ugyan, de gondolatában mégis fentartja, s az illetőt adóssának tekinti. A harmadik, ugy szólva, nem is tudja, mit tett, s olyan mint a szőlőtő, mely fűrtöket termett s aztán nem törődik azzal, hogy ki élvezi azokat. Mint a ló, mely a versenyért megfutotta; az eb, midőn jól hajtott; a méh, midőn mézet gyüjtött: ugy a valódi ember, ha jót tett, nem szólit oda másokat, hogy

lássák, hanem más tettre megy át, mint a szőlőtő, mely újra fürtöket hoz.

„Az athéneiek könyörgése: „essél, essél, oh Zeüsz, az athéneiek szántóföldjére és a térekre.“ Igazat szólva, vagy nem kellene könyörögnünk egyáltalában, vagy ily egyszerü és nemes módon.

„A velünk történő dolgokat fogadjuk ugy, mint orvosi rendelvényeket, melyeket a közterméset jónak és szükségeseknek itélt. A gyógyszerek is néha kellemetlenek, sőt keserüek, mégis beveszszük egészségünk helyreállitása végett. Ép igy a dolgokat is, melyek a világegyetem czéljára s Zeüsz boldogitására történnek, ugy kell fogadnunk, mint az egésznek egészségére s közvetve saját javunkra levőket. Az egésznek összefüggő lánczolatát szakitja meg az, ki abból csak egy kis szemet is kivágni igyekszik.

„A milyenek rendes gondolataid, olyan legyen lelked jelleme is; mert a lélek gondolatok által szineztetik. Szinezd azt ily gondolatokkal, pl. a hol az ember élni tud, ott jól élni is tud. Mindennek czélja van. A hol a czélja, ott van előnye és java minden dolognak. Az ember czélja és java a társadalom.

„Élj az istenekkel. Istenekkel él az, ki folytonosan mutatja nekik, hogy lelke elégedett s megtesz mindent a mit kiván az istenség, melyet Zeüsz adott minden embernek őreül és vezéreül. Ez pedig az értelem és ész.

„Hogy viselted eddigelé magadat az istenek, szülőid, testvéreid, gyermekeid, tanitóid, barátaid, rokonaid, rabszolgáid iránt? Boldog vagy, ha elmondhatod: bántalmat soha el nem követtem sem szóval sem tettel.

„Gyarló s tudatlan lelkek miért zavarják azt, kinek tudománya s tökéletessége van? És mely léleknek van meg ez? „Annak, mely tudja a kezdetet és véget, s ismeri a gondolatot, mely minden lényeget áthat s az idők végtelenségében kormányozza a világegyetemet.

„Mig az élet végórája ütend, mi az ember teendője? tisztelni és áldani az isteneket; jót tenni az emberekkel; türelmet s öntartóztatást tanusitani, s a test és lélek határain túl levőkre nézve nem feledni, hogy azok nem övéi s hatalmában sincsenek.“

A többi könyvekről s netaláni észrevételeimről a jövő alkalommal.

Derzsi Károly.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

XXXVIII.

A kissolymosi, bözödi, bözödujfalvi, újszékeli és szent-demeteri unitárius templomok elvétele iránt 1697, január 19, 20, 21 és 22-én felvett tanuvallomások (folyt.)

3.) B ö z ö d u j f a l u.

Supra notato Anno et die scilicet 20 Januarii, ismét Tiszteletes Bölöni János uram ut ratione officii hivata münket **Bözöd Ujfaluban** az falus biró Enyedi Mihály primpls házához, és mi oda menvén, inquiralánk, inquisitionk tenora az alább meghirt modok szerént:

1. testis. S i m o I s t v á n primipilus Annor. 70. jur. et tand. fatetur. Tudom hogy Commissariusok vövék el az Unitariusoktól az templumot, sem templum helyén sem harangh, sem ezüst pohár kanna, on tányér, abrosz kendő helyén mást nem adtak, ki sem fizették az Unitariusokat. Az mikor el foglalák akkor is több volt az Unitarius, most is több mint az Calvinista; Nyuytodi pap az öregh sokszor fenyegetett, sokakot erőltetett az Unitariusok közül, hogy állyanak az ő vallására, az mikor az templumot el foglalák akkor is igen erőltették az embereket egy is más is, hogy el állyanak. Az Calvinista papok penigh ugy járták, hogy hadtol megh mentik, Commissiot szerzettek az ollyannak, az kik oda állottanak.

2. testis. T h a m á s i P á l primipilus Annor. 61. jratus et fatetur, ut antecedens.

3. testis. O s v á t h I s t v á n. Relictaja Judith primipil. felesége Annor. 70. jur. et fassa ut primus.

4. testis. L á s z l ó J á n o s Relictaja Annok primip. felesége Annor. 60. jur. et fassa ut antecedens, hoc addito: Czenti Danielt Nyuytodi pap esketé az Calvinista vallásra, nehezen eskütt megh, sokat is sirt, hogy reá erőlteté az pap.

5. testis. R á c z I s t v á n nagyobb primipilus. Annor. 75. juratus et fatetur uti testis primus. hoc addito: engem is erőltetett az pap, hogy mentséget szerez, ha oda állok.

6. testis. C z u k o r A n d r á s primip. Annor. 60. jur. et fatetur uti primus testis hoc addito: engem is erőltetett az pap hogy hadi mentséget szerez, ha oda állok.

*

7. testis. Zágoni István T. Nemzetes Néhai Rhedai János uram árvai jobbágya Annor. 80. jur. et fatetur ut testis primus.

8. testis. Biró András Pix. Annor. 70. juratus et fatetur ut primus, hoc addito engem is erőltetett az Calvinista pap, hogy állyak oda, s hadi mentséget szerez.

9. testis. Áts István primip. Annorum 50. juratus et fatetur ut primus testis.

10. testis. Kovács János Relictája Kata Pix. Annor. 60. jurata et fassa ut primus.

11. testis. Barabás Mihály Relictaja Ersok, Kováts Péter uram jobbágya, Annor. 60. jurata et fassa ut primus.

12. testis. Hangyár Mihály Relictaja Kata primip. feleséghe Annor. 70. jurata et fassa ut primus, hoc addito: engemet is erőltete Nyuytodi pap, hogy állyak oda.

13. testis. Czenti Daniel Relictaja Annok primipil. Annor. 52. jur. et fassa ut primus hoc addito: Az én Uramot Nyujtodi pap esketé megh, igen nehezen esküvék megh, sokat sira rajta, de csak reá erőlteté hogy eskedgyék megh.

14. testis. Phülöp András Relictaja Ersok primipil. Annorum 61. jur. et fat. ut primus.

15. testis. Kézdi István Pix. Relictaja Mártha Annorum 65. jur. et ftr. ut primus testis.

16. testis. Mátyás János primip. Relictaja Annok. Annor. 54. jur. et fat. ut primus.

17. testis. Faluvéghi György primipls Relictaja Ersok Annor. 40. jur. et f. ut primus testis.

18. testis. Nagy Márton primipls Annor. 51. jur. et fat. Tudom hogy Commissariusok jöttek vala ki, mikor elvevék az Ujfalvi templumot, helyével edgyütt, és az harangot, nem emlékezem reá, hogy ki fizették volna az Unitariusokat.

19. testis. Nagy Mártonne Suska primipls Annor. 50. jurata et fassa ut antecedens. Ezek az fenn megh irt bizonságok laknak Udvarhely alias Keresztúrfiu székben Bözöd Ujfaluban.

4. Sz. Demeter.

Anno supra notato die 21. Januar. Tiszteletes Bölöni János uram ratione officii ismét hivata ezen fenn declaralt székben **Bordosra** az falus biro Szász Márton primipilus házához, az holott is inquisitionk tenora az alább megh irt modok szerént vadnak.

1. testis. Birton Péterné Ersok annor. 50. jur. et f.

Zinder pater erőltetett minket hogy állyunk az ő vallására, de nem vehetett reá mégh eddigh.

2. testis. Phülöp Jánosné Annok Annor. 40. jur. et f. Az Szentegyházhoz az Sz. Demeteri határon tudom, hogy birtak egy széna füvet, az én emlékezetemtől fogva mind az templumhoz birták, s az elmult esztendőben Rosa János megh kaszála, az tisztarto kaszáltatta megh vele, mely van az kenderes kertnél Phülöp János szomszédtságában.

3. testis Rosa Jánosné Annok, Annor. 25. jur. et fassa. Én hozzám hozta Pater Zinder az nagy Bibliát, s addig mondott, hogy nem igaz vallásban vagyunk, s állyunk az igaz vallásra, s az papnak sem adunk bért s megh az világh mind pápista lészen az templum is övék lészen, ugy vön rea hogy az pápista vallásra állyak. Adgyanak az ő lelkek számot rolla, ha vétkeztem benne.

4. testis. Veres Péter Annorum 20 juratus et fatetur. Tudom azt, hogy az én Apámot igen erőlteté az pater, migh életben lőn hogy állyon el.

5. testis. Szőcs István Annorum 25. jur. et ftr. Tudom, hogy az Pater szoval kérte az embereket, hogy legyenek Pápisták, engem is szóval erőltetett, de nem vehetett rea, főre valo keszkenyőt is ajándékozott az Pater némelyik szegény asszonynak, hogy oda állott.

6. testis. Szabó Ferencz. Annor. 55. jur. et fatetur. Az Pater az Apámot, s anyámot addigh el erőltette, hogy állyon az Pápista vallásra, de nem veheté reá, osztán Apám hogy megh holt, hát engem az el mult szűretkor csak erővel bé hivának, s vivének az udvarban, s ott az Pater megh keresztele az pápista vallásra akaratom ellen, én mondtam, hogy egyedül is megh adom az fizetést az Unitarius papnak, csak bé ne vigyenek, de affelől csak bé vőnek.

7. testis. Szakáts Sándor Annor. 14. juratus et fatetur. Tudom azt, hogy Szabó Ferkőt erővel vivék bé az Udvarban, hogy az Pater megkeresztellye, s Fazakas Bálintot is hasonló képen. Ezek iffiu legénykék voltak mint szintén magam.

8. testis. Lukáts István Annor. 16. juratus et fatetur ut antecedens.

9. testis. Gödör István Annor. 75. juratus et fatetur. Engem eleget erőltet vala Zinder Pater, hogy legyek papista, s az biróságot meg szerzi nékem, de én möndám, hogy bár az előtt se adta volna Isten hogy biró löttem volna.

10. testis. Orbán István Annor. 40. jur. et fatetur. Mikor Sz. Demeteren az papista vallásra állanak, hát megh igérték volt nekik, hogy egy egy napot megh hadnak nekik egy egy hétben, egy kevéssé ugy lőn megh hattak, de az után hamar nyaka szakada.

11. testis. Rosa György Annor. 40. juratus et fat. Engem erőltettek hogy pápista legyek, s hogy megh házasultam, hát az feleségemet nem eresztették az mű templumunkban, ő is örömest oda járna, de nem engedi az Aszszony ő Nagyságha, engemet is tömlöczczel fenyegetett, hogy megh nem akartam engedni, hogy bé járjon az feleséghem az Pater praedicatiojára.

12. testis. Gödör István küssebb Annor. 23. jur. et fatetur. Engem is erőltetett az Aszszonyom ő Nagyságha, hogy az várban mennyek az praedicatiojara, egyszer benn is voltam, de én az után nem mentem; azt is tudom, hogy az kik az előtt oda állának, azoknak egy darabigh három napot megh hadtak egy hétben, de immár nekik is csak annyi böcsülletek vagyon, mint nekünk.

13. testis. Birton Péter Annor. 55. Tudom azt, hogy az eocsémnek Birton Istvánnak, addigh nem adták feleségül az udvarból az leánt ki, migh az papista vallásra nem álla.

Ezek az nehány bizonyságok laknak Udvarhely alias Keresz-turfiu székben Sz. Demeteren. T. Nagyságos Gyulaffi László, és T. Nagyságos Csáki Gáborné jobbágyi.

14. testis. Birton Bálint Annor. 50. juratus et fatetur. Csöbbi Barabás Miklósnét tudom, hogy sokakot erőltetett az Unitariusok közül, s engem is sokszor, hogy állyunk az papista vallásra.

15. testis. Miklós Mihály küssebb Annor. 24. jurat. et fat. Az mely emberek Sz. Demeteren el állottak volt az Unitarius vallásról, azoktol az emberektől hallottam hogy mondták, hogy nekik megh igérték volt hogy őket nem szolgáltattyák, ugy, mint mint minket, de semmi nem tölt benne, az után hogy elállottak.

16. testis. Pál János Annor. 50. juratus et tandem fatetur ut antecedens testis.

Ez három bizonyságok laknak Udvarhely alias Kereszturfiu székben Csebben T. Nags. Gyulaffi László eo Nagyságha, és Csáki Gáborné T. Nagyságos Gyulaffi Sophi ő Nagysága jobbágyi.

17. testis. Dolgos Máthé primipilus Annor. 76. jurat. et fatetur. Tudom azt, hogy Phülöp Jánosné ide Bordosson az Unitariusok templumában akara járni, s nem az Sz. Demeteri misére, megh fogatá az Aszszony eo Nagyságha, s én szollottam az Asz-

szonynak eo Nagyságának hogy bocsássa ki, s azt fogadgya nyavalyás hogy oda jár a misére.

18. testis. Nagy Márton Pix. An. 60. juratus et tandem fatetur. Tudom hogy Phülöp Jánosnét nem engedé az Aszszony eo Nsga, hogy az Bordossi Unitarius templumban járjon, sőt hallottam hogy erőssen megh csapatta, mégh is bé kellett az udvarban járni Praedicatiora.

19. testis. Nagy Mártonné Pix. Kata Annor. 32. jurata et fassa ut antecedens.

20. testis. Phülöp Jánosné Annok Annor. 30. jurata et fassa: Engem eléggé erőltetett az Aszszonyom eo Nsga, hogy pápista legyek egyszer megh fogatott, s akkor el eresztvén, hogy oda nem jártam ismét lánczban tétetett, harmadszor ugy megh veretett az lapáttal, hogy csak meg nem holtam belé, s most is az Unitarius vallásra járnék, de most sem engedi megh, most igen fenyeget, ha az misére nem járok, az mostani Uramot is igen erőltette, hogy oda járjon, s az egész Sz. Demetert mind erőltette, bogy oda állyanak, Szabó Mihálynét is Sz. Demeteren megh fogatta vala, hogy oda nem akara járni, de mégh sem veheté oda.

21. testis. Nagy György An. 23. jur. et fatetur: Hallottam azoktol az emberektől az kik Sz. Demeteren az pápisták közé állottak, azt mondták, hogy ők azért állottak oda, hogy nekik napot hattak, s bért sem adnak az papnak, Bordosi Phülöp Jánosnét, keményen meg is csapatták, hogy az Pater pradicatiojára nem akart járni.

22. testis. Csoréh István feleséghe Borka An. 45. jur. et fassa: Tudom azt hogy Phülöp Jánosnét nem engedé megh az Aszszony ő Nsga, hogy az Bordosi Unitarius templumba járjon, megh is csapatta volt érette.

23. testis. Botos Miklósné An. 20. Annok jur. et fassa uti antecedens.

24. testis. Bendős György Relictaja Dolgos Mathé Uram jobbágya Annok An. 40. jur. et fassa: Tudom azt hogy Phülöp Jánosné nem akar vala az Sz. Demeteri udvarban járni misére, az előtt pedigh egy kevés ideigh oda járt, és hogy viszont az Bordosi templumban akart járni, bé vitette az Aszszony ő Nsga, s ugy megh verette hogy aligh emészté megh, az után ugyan csak bé kellett járni.

Ezen fenn megh irt 9 bizonyságok laknak Udvarhely alias Keresztúrfiu székben Bordoson többire, az T. Nsgs Gyulaffi László Uram eo Nsga, és Csáki Gáborné T. Nsgs Gyulaffi Sophi ő Nsga obbágyi.

5.) Uj-Székel.

Anni praenot. die 22. Januar. Tiszteletes Bölöni János Uram, ismét ratione officii, hivata ezen fenn specificalt Székben Uj-Székelyre az Menyhárt János primipilus házához, az holott is, az előnkben állittatott bizonyságok nevei, és fassioi, az alább megh irt módok szerént vannak:

1. testis. Lőrinczi János Nobls Ann. 65. juratus et fatetur. Tudom bizonyoson hogy Barcsai Ákos, mikor Szederjest birja vala Rákoczi Sigmond urral ki jővén Udvarhelyre, akkor igazitották el az Uy Székeli Calvinisták templuma dolgát, ki az előtt Unitáriusoké vala, mi szerént lött, bizonyoson nem emlékezem reá, hanem csak hamar belé menének az Calvinisták, akkor én is Unitarius voltam, most pedigh Calvinista, sokat sirtam rayta. Nem tudom, hogy mást épitettek volna érette, vagy kifizették volna, azt penigh tudom, hogy az Unitariusok magok költségeken épitették az Apámmal edgyütt az mostani Unitarius templumot, mivel mi is akkor Unitariusok voltunk, megh sem tudgyák vala épiteni, mivel Barcsai Ákos eltiltotta vala az Szederjesi határon az kőtől, hanem az Apámnak vala sok szekér köve az udvarán, s azt adá oda az Ecclának, s abból végzék el az épittést. Azonban ugy emlékezem reá, hogy Buh Jánost, és Buzogány Sigmondot, hadi mentséggel valo igérettel állitta az Calvinista vallásra Daczo János.

2. testis. Finta Bálint primip. Ann. 70. jur. et fat. Tudom mikor el vévék ezt az Calvinisták templumát az Unitariusoktol, mivel az előtt Unitariusoké vala, de miszerént vötték el arra nem emlékezem, de azt tudom hogy mást nem épitettek érette s s ki sem fizették az Unitariusokat. Tudom azt is, hogy hadi mentségért ezek állottak az Calvinista vallásra: Buzogány Sigmond, Bu János, Korondi István, Lőrinczi János, Fejedelem exemptioiát hallottam hogy az papok hoztak nekik.

3. testis. Török Boldizsár primip. Annor. 50. jur. et fatetur: Tudom hogy hadi mentségért állottak vala el az Unitarius vallásrol Bu János, Buzogány Sigmond, Buzogány Ferencz, Korondi István, Lőrinczi János, az papok Fejedelem levelével biztatták, hogy exemtiot szerzettek nékik.

4. tesis. Lőrinczi Benedek primipilus Ann. 50. juratus et tandem fatetur ut antecedens.

5. testis. Buzogány Mihály küssebb primipilus, annor. 50. jur. et tandem fatetur: ut antecedens; hoc addito Mátéfi János is.

6. testis. Pap Pál primip. Annorum 45. juratus et tandem fatetur ut 3-tius testis hoc addito megye földét Bodor András nem akarja kiereszteni az határaigh (széllyéigh).

7. testis. Pap Ferencz primip. Ann. 35. jur. et tandem fatetur: Finta Mihálynétol Nagy Annoktol magától hallottam, hogy az Mocsár nevü helyben valo kender földet az Eccla számára testalta, mivel maradványa néki nem voit, s Bodor András nem engedi az Ecclának hogy birja az igaz határáigh.

8. testis. Finta Jakab Pix. Ann. 80. jur. et fatetur; ut primus testis (Lőrinczi János) hoc plus: Az mester házának felét el foglalták, s fele az Unitariusoknak maratt, harangot is adott vala Barcsai Ákos az Unitariusoknak.

9. testis. Buzogány Ferencz primipilus Ann. 30. jur. et fatetur· Én ugy tudom, hogy az kik el állottak, hadi mentségért állottak el, az én Apámhoz is jöttek vala, azok az el állott emberek, s erőltetik vala, de nem veheték reá,

10. testis. Bu Gergely primip. Ann. 70. jurat. et fatetur, uti 5 us testis.

11. testis. Birtalan Mihály pix. Ann. 66. jur. et fatet. ut primus testis (Lőrinczi János) hoc addito: Szt. Erzsébeti András pap, engemet is csak megh nem kötöztete, hogy hadban sem mehettem, s oda sem állok, aligh maradhaték tőlle.

12. testis. Szőcs István Relictaja primip. felesége Ersok Ann. 60. jur. et fassa est ut quartus testis.

13. testis. Mátéfi János Nobls. Ann. 48. jur. et fatetur: Tudom azt, hogy Fejedelem gratiaját hozá András pap azoknak, az kik: Calvinista vallásra állanak, hogy örökké való szabadságok lészen.

14. testis. Bu János Pix. Ann. 60. jur. et fatet. Engém is mentettek egy darabigh az hadtol, mikor az Calvinista vallásra állék.

15. testis Buzogány Sigmond primip. Ann. 58. jur. et fatetur: Engem is mentettek mikor Phülek alá járának az hadtol, hogy az Calvinisták közé állék.

Ezek az 15 bizonyságok laknak Udvarhely alias Kereszturfiu székben Uj Székelen.

Ezek méltoságos urunk az előnkbe állatott bizonyságoknak hütök után valo feleletek az mellyeket miys irtunk megh nagyságodnak az mi igaz hütünk szerént, szokott nevünk és pecsétünk alatt kiadván az tiszteletes exponens urnak kezében.

Ezek után Isten Nagyságodot boldogul sok esztendőkigh éltesse. Dat. Anno locoque ut supr. die ultima inquisitionis nostr.

Correcta per nos Judices.

Nagyságodnak méltatlan hivei
Mátéfi István küs solymosi
kereszturfiu széknek egyik hütös
assessora és
Ujfalvi Kovács Péter
Udvarhely alias Kereszturfiu székben
az megh irt falukban lakok Nobiles*).

XXXIX.

Dávid F. levele, melylyel az erdélyi unitárius papokat az 1579. február 24-én Tordán tartandó zsinatra a Krisztus nem imádásának kérdésében határozni meghivta.

Spiritum judicii Sapientiae, et consolationis, a Deo patre Domini Jesu Christi precatur.

Vere et Sapienter dictum est a Salamone: Verba Sapientum sicut stimuli et quasi clavi, in altum defixi, quae per magistrum consilium data sunt a pastore uno; Hunc ordinem enim Deus sanxit in regenda Societate humana tum Polythica, tum Ecclesiastica, ut Sapientes exercitati et docti, qui aliis praeficiuntur, ex Thesauro cordis sui vetera et nova depromant, scribaque doctus in regno Dei, et minister fidelis in tempore cibum administrent familiae. Cum vero ex fundamentis Scripturae Sacrae eruantur firma, instar stimuli et clavi in altum defixi, haec Doctrina enim super fundamentum Prophetarum et Apostolorum aedificata a ventis et fluctibus non deiicietur. Imo sermo Dei vivus est ignitus et quovis gladio bicipiti penetrabilior adeo, ut non quibuslibet rationibus evelli possit; firmas enim in corde humano veritas agit radices. Quomodo vero hoc summe necessarium feliciter transire posset, Salamon docet, videlicet per magistrorum consilia, quod datur a pastore uno. Oportet enim ut conveniant ministri et de praecipuis capitibus doctrinae conferant. Experientia enim testatur, familiari doctrinarum collatione, et exercitiis, non tantum conservari et augeri judicium, verum et dono dei crescere. Hanc ob causam in Ecclesiis nostris hic ordo observatus est hactenus ut Singulis annis publici conventus celebrentur, et inter ministros de doctrina et moribus consilia et deliberationes instituantur, ubi uno loquente reliqui ta-

*) Az unitárius vallásközönség levéltárából.

ceant, ut postea dijudicandi facultas penes reliquos sit. Quae recta et firma sunt, magis confirmentur, quae vero infirmiora et minus nota, firmentur, et apertius explicentur, ac elaboraretur, ut cum doctrina simul et mores correspondeant. Frustra enim docetur, ubi verbum Dei male audit propter improbitatem eorum, qui non ad destruendum sed ad aedificandum praepositi sunt. Debemus enim esse discipuli praeceptoris nostri Christi, et fructum adferre, quo pater coelestis glorificetur. Cum itaque de his et similibus ad institutionem nostram pertinentibus conferre debeamus, hortor vos atque moneo ea auctoritate, quae mihi ab Ecclesia demandata est, ut 24. Februarii Thördam omnes sine ulla excusatione conveniatis. Si qui vero praetextu quodam officium suum facere neglexerint, severe juxta Ecclesiae constitutiones punientur. At speramus vos edoctos ex verbo dei et testimonio bonae conscientiae admonitos, ultro facturos esse offcium, ut per nos aliqua fiant Deo grata.

Deus pater gloriae illuminet oculos mentis omnibus inquirentibus voluntatem eius, ut in beneplacito eius (conquies)cere possimus. Amen.

Claudiopoli 28 J(anuarii) 1579.
Franciscus Davidis superintendens
vester in Do.*)

(Eredetije a vallásközönség levéltárában.)

A józanértelemnek, bölcseségnek és vigasztalásnak lelkét kéri Istentől az Ur Jésus Krisztusnak atyjától.

Igazán és bölcsen mondja Salamon, hogy a bölcseknek szavai hasonlatosak az inditó eszközökhez és a melyen ható Szegekhez, melyek az egyedüli pásztortól tanitásul adattak. Azt a rendet állitotta meg ugyanis az Isten az emberi társaságnak, mind a polgárinak, mind az egyházinak, az igazgatásában, hogy azok a bölcs, tapasztalt és tudós emberek, kik másoknak vezetőivé tétetnek, szíveiknek kincses tárházából régi és uj dolgokat hozzanak elé s a tudós iró az Isten országában s a hűséges egyházi szolga a maga idejében eledelt szolgáltassanak a közönségnek. Midőn pedig azok a Szentirásnak fundamentumából fejtetnek ki, erőssek és hasonlatosak az inditó eszközökhöz és mélyen ható szegekhez; mert a profeták és apostolok fundamentumára épitett tudomány a szelek és hullámok által le nem döntetik, sőt Istennek élő beszéde tüzes és

*) Hogy Dávid F-nek e nagy történeti fontossággal biró zsinati meghivója a t. olvasó közönségnek annál hozzáférhetőbb legyen magyar forditásban is közöljük. — Szerk.

bárminemü két élü fegyvernél hathatósabb, anynyira, hogy semmi módon sem lehet kiirtani, mert az igazság erős gyökereket hajt az emberi szivben. Hogy pedig ezen szerfelett hasznos dolgot mi módon lehessen másokra kiterjeszteni, arra megtanit Salamon, tudniillik a lelki tanitók jó tanácsa által, a mely az egyedüli pásztortol adatik. Szükséges azért, hogy az egyházi szolgák öszszegyüljenek és a tudománynak főbb czikkelyeiről tanácskozzanak. A tapasztalat ugyanis azt tanusitja, hogy a tudománynak bizodalmas közlése és gyakorlása által a józan értelem nem csak megtartatik és gyarapitatik, hanem Istennek ajándékából még növekszik is. Ezen az okon a mi ekklézsiáinkban eddig elé az a rend tartatott meg, hogy mindenik esztendőben közös gyülések tartassanak és az egyházi szolgák között a tudományról és erkölcsökről tanácskozások tartassanak és határozatok hozassanak; a hol egy beszélvén, a többiek hallgassanak, és annak utánna az itélet hozatal a többieket illesse; a mik igazak és erősek, azok még inkább megerősitessenek, a mik pedig gyengék és kevésbbé ismeretesek, megerősitessenek és világosabban megmagyaráztassanak és az munkáltassék, hogy a tudománynyal az erkölcsök is megegyezzenek; mert hasztalan való a tanitás ott, a hol az Isten igéje nincsen kedvességben azoknak gonoszsága miatt, kik nem rontásra, hanem épitésre rendeltettek. Mert a mi mesterünknek a Krisztusnak tanitványainak kell lennünk és oly gyümölcsöt teremnünk, mely által a mi menynyei atyánk dicsőittessék. Midőn tehát ezekről és más hasonló, a mi tanitásunkat illető dolgokról tanácskozni tartozunk, buzditlak és intlek titeket azon tekintélynél fogva, mely az egyház által reám bizatott, hogy Február 24-én mindnyájan minden mentegetőzés nélkül Tordára egybegyüljetek. A kik pedig valamely ürügy alatt kötelességöket megtenni elmulasztják, az egyház szabályzata szerént szigoruan meg fognak büntettetni. De mi azt reméljük, hogy ti az Istennek igéje által felvilágositatva és jó lelkiismeretetök tanubizonysága által ösztönöztetve önként telyesititek kötelességeteket, hogy általunk némi, Isten előtt kedves dolgok tétessenek.

Isten a dicsőségnek atyja világositsa meg lelki szemeiket mind azoknak, kik az ő akaratát keresik, hogy az ő jó akaratában megnyugodhassunk. Amen. Kolozsvárt Januar 28-án 1579.

Dávid Ferencz az Urban
Superintendensetek.

Közli **Benczédi Gergely.**

INDITVÁNY A KEPEMEGVÁLTÁS ÜGYÉBEN. *)

Ugy unitárius, mint más protestans lelkészek, kik szolgálataikért az alkalmazásban levő rendszer szerint a legtöbb községben csekély dijat kapnak hiveiktől, igen jól ismerik azon feltünő tényt, hogy az egyházközségekben a kepét fizetők és fizetni tudók száma fogy. A ténynek ama nagy aggályt keltő jellemvonásán kivül, miszerint az a községben levők szegényedéséről tanuskodik, fölemlitve volt azon hátrányos következménye is, hogy miatta a papok fizetése évenként csökken. **) Midőn ezen ok miatt a kepének megváltása, illetőleg a papi és kántor-tanitói fizetésnek bizonyos összegben megállitása általános szükséggé vált és olyannak tekintetett, de egyszerre történő létesitése megvalósithatatlannak is mutatkozott, akkor egyidejüleg tervek és módok ajánltattak az emlitett tényből származó következményeknek, ha mindjárt nem is teljes megszüntetésére, de kellő és lehető enyhitése végett.

Mégis azokkal ma is találkozunk. Ugy hogy újabban figyelemre méltatás, újabb óvszerről való gondoskodás még mindig szükségesnek látszik. Sőt el kell ismernem, hogy magam is, mint az egyik egyházközség szolgája a tény befolyása alatt állok. Ezért indokolva lesz az ügyre vonatkozó alábbi inditványom közlése, minek elérése végett legyen szabad röviden vázolnom azon lépéseket, melyek az emlitett egyházközségben részint egyesek buzgósága, részint felhivásom folytán a kepe megváltása ügyében és igy egy jobb helyzet előidézése végett tétettek.

A kepe megváltására szolgáló első alap, mely régebbi, áll 75 frtból o. é. Az adománylevél értelmében az 1882 évig a kamatok a tőkéhez csatolandók. Az emlitett éven túl az alapnak 8% (ma mintegy 6 frt o. é. tevő) kamatjából 3 frt o. é. a tőkéhez kapcsolandó. A még fenmaradó rész a legszegényebb oszporások kepéjének a fizetésére fordithatö. Ezen alap bár lassan, de mégis szépen gyarapodik, annyira, hogy évek multán csodát is mivelhet.

---

*) E czikket, mely már régebb küldetett be hozzánk, csak most adhatjuk közre és a midőn azzal a kepemegváltás kérdését folyóiratunkban ujra felveszszük, felhivjuk lelkésztársainkat az érdemleges hozzászólásra. Szerk.

**) L. Ker. Magv. IX. köt. 163. l. stb.

A második alap szerényebb mint az első s jelenben is élő székely gazda Szabó Dávid és neje Elekes Mária alapitványa. E nemes szivü adakozók mintegy tiz évig, évenként 80 kr. o. é. igértek fizetni ugyanazon feltételek és kezelés mellett, melyek az első alapra is szabályozók.

A kik kepeváltságban e két alapból részesülnek, azok kepét egyszer sem fizetnek, de igen minden kepefizetés alkalmával 17 krt o. é. egy a község kebelében bármi czimen fennálló olvasókör számára.

A harmadik alap 1874-ben keletkezett és pedig az összes kepefizetők (szalmakepések) egyesületéből. Minden kepéző gazda kötelezte magát tiz egymásutáni évig két kéve búza s ugyanannyi zab fizetésére. A begyülő összeg a kepemegváltás alapja lesz.

Midőn az évi kepefizetés történik, ugyanakkor a megye gondnoka az igért összeget átveszi és későbben „magtárilag" kezeli.

A kepeváltság kezdődik a viszonylag legszegényebbeken és pedig egyenesen a fa-kepén, a mit ma legnehezebben lehet megkapni is, fizetni is. A kik e váltság következtében a pap- és kántortanitónak rendesen kepét nem fizetnek, azoknak volt kepéjét vagy ennek a kebli tanács által kiszabott értékét a megváltási alap számára az egyházközség gondnoka veszi bé, mindaddig, mig a kepemegváltásra szükséges egész alap megszerezve lesz. Igy évek folytán a pap megmenekedik az elhulló kepétől és a kebli tanács határozata értelmében kepéjét a pénztárból kapja meg.

Ez az alap áll ma 60 véka ősz és ugyanannyi tavasz (zab) gabonából. Tiz év mulva ezen összeg lehet és lesz is négyszer enynyi. Nem gondolható, hogy a nép itt megállapodjék. Mert ha látni fogja, hogy a mit áldoz, egyfelől az a maga javára esik, ugy hihető, hogy újabb tiz év kezdődik és pedig nem két, hanem több kévével. Midőn igy évek multával a kepeváltottak száma gyarapodik, egyszersmind ezek kepéje vagy az ennek megfelelő illeték az alapot is növelni fogja. Ha ezek szerint a kepe mintegy tiz évig apadásnak kitéve van is, mégis azután a „status quo" állani fog. Ez is nyeremény.

Ezek olyan alapok, melyek mustármag alakban jelentek meg a népéletben, melyek nem egyenesen a jelenben élő pap boldogitására czéloznak, hanem a jövendőbeliére. És ha ezen alapok közvetlenül a jelen helyzetet megváltoztatni nem elégségesek is, mégis minthogy hasonló intézkedések nem egy egyházközségben pár év

alatt fölöslegessé tehetik azt egyfelől, hogy a lelkész fizetése érdekében végrehajtásért folyamodjék és másfelől a kepemegváltás fontos ügyében főmotor gyanánt szerepelhetnek, ezek alapján, inditványom a következő:

a.) a mennyiben kivihető, nem tartják-e lelkész társaim czélszerünek a kebli tanács gyülésein oda hatni, hogy az egyházközségek hasonló alap létesitésére törekedjenek. És a mennyiben valósitható,

b.) nem érkezett el az ideje annak, hogy egyházi államkormányunk felkéressék kötelező erejü határozat hozására az iránt, hogy a kepe minden kalongyája után a kepézők fizessenek négy kéve búzát és ugyanannyi zabot.

Az igy begyüjthető összeg az egyházközség gondnoka által „takarékpénz" illetőleg „magtárilag" kezeltessék és a kepemegváltás alapjául szolgáljon, megjegyezvén, hogy azon kivül a „canonica portiot" a parochiával járó elidegenithetetlen vagyonnak ohajtom tekinteni.

Minthogy ezek által mind a kepemegváltás ügyét egy biztosabb helyzetbe jutni vélem, mind pedig a kezdő sorokban felújitott hiányokat és mondható, hogy magukban nem kis veszélyt rejtő tényeket lassanként megszüntethetőknek tartom, bátor vagyok az inditványt megvitatás végett érdekelt lelkész-társaim figyelmébe ajánlani.

Egyed Ferencz,
h. szentpáli lelkész.

EGYHÁZI SZEMLE.

Azt mondják, hogy minden út Rómába vezet. Semmi sincs tőlünk távolabb, mint oda igyekezni. Épen ezért inkább ott kezdjük meg szemlekörútunkat, igy aztán a helyett, hogy a végén oda jutnánk, csak kezdő és kiindulási pontunk lesz Róma.

És ez alkalommal annyival inkább igazolva van úti tervünk, mert sok millió igaz és nem igaz hivőnek szemei függnek most Rómán, t. i. XIII. Leo pápának mult év végén kibocsátott encyklikáján. Szerencse, hogy ez encyklika csak 1878 dec. 28-án kelt s igy nem lehet összezavarni a Jézus születése felett örvendező angyalok mennyei karénekével. De azért elég fontos az s bizonyára több figyelmet érdemelne, mint a mennyiben a napi sajtó közönségesen részesitette. A mi journalistáink, ugy látszik, vagy nem ismerik a római egyház hatalmát s ezért egy pápai encyklikára sem fektetnek nagy sulyt, vagy épen ellenkezőleg e hatalomtól való fél-

tökben nem mernek hozzászólni s azt kellőleg taglalni. Szerintünk mind két esetben helytelenül cselekesznek. Az első esetben, ha az ellenség még oly gyenge lenne is, nem szabad szemet hunyni annak lépései előtt, a második esetben a hallgatás csak annyi, mint mikor a strucz-madár a veszély elől porondba dugja fejét. S mi inkább az utolsót hiszszük. Igaz, hogy a pápától elvették a földi uralkodást, de a csalhatatlanságban oly hatalmat nyert, a melylyel sok millió lelken uralkodik most is, a kik bizonyára készek a szent atya minden szavára igen-t és ámen-t mondani, főleg ha azok iránt felvilágositni őket senki sem igyekszik, megmutatván a jámbor lelkeknek, hogy még a csalhatatlan pápa is elszólhatja ottan-ottan magát.

Az apostoli székkel kegyben és közösségben élő tisztelendő testvérekhez; az egyetemes kath. világ pátriárkáihoz, primásaihoz stb. stb. szóló encyklika hivatkozással a pápa által megválasztatása után kibocsátott encyklikára, melyben „az emberi társadalomra vészt hozó dögvészt“ jelezni el nem mulasztotta, kimutatván a gyógyszereket is, melyekkel a társadalom egészségét visszaadhatni, ismételten rámutat a bajokra, melyek azóta még nagyobb terjedelmet vettek s a melyek arra kényszeritik, hogy a próféta szavait követve: „teli torokkal kiáltson s trombitához hasonlólag emelje fel szavát“. És ez igen helyesen van. Hogy az emberi társadalom kétségbe vonhatlan haladása mellett is sok tekintetben vészes betegségben sinlődik, magunk is — fájdalommal — ismerjük el; azt is megengedjük a pápának, hogy ezt a betegséget nevezze socialismusnak, communismusnak, materialismusnak és nihilismusnak, a melyeket bizony mi sem tartunk izletes gyümölcsöknek; de már azt az állitását, hogy mindezek a protestantismus fáján termettek legyen s minden gonosz, a mi ma a társadalomban jelentkezik: a kisebb nagyobb csalások, a munkások strike-ja, a házastársak czivódása fel egész a királyok elleni merényletekig, a XVI-dik század reformácziojától veszi eredetét, ennek a kijentésnek bátrak vagyunk egész tisztelettel ellene mondani. Avagy a reformáczio előtt, a mig a róm. kath. egyházat nem érte az a nagy csapás, hogy fiai közül többen elpártoltak s a pápák osztogatták az egész keresztény világ számára az üdvösséget: nincsenek-e a történetnek gyászos korszakai, gyászosabbak, mint a mai? Nem találkozunk-e a XVI-ik század előtt is véres nyomokkal, a melyeket néha épen az Isten dicsőségére vert vakdühében a félrevezetett emberiség? Mikor volt több merénylet polgár és király ellen, mint a római egyház által uralt középkorban? S vajjon ma azok a gonoszok, a kiket méltán sujthat a pápai encyklika, csak protestansokból kerülnek ki? Nincsenek nagyobb számmal épen a pápa hivei? Hogy lehet az, hogy még Olaszhon királya is ki van tétetve a merényletnek ott a pápa közelében?

És a mily téves az encyklikában a baj forrására való utalás, ép oly téves az utmutatás is, mely által a veszedelmektől meg lehetne menekedni az emberiségnek, a mely az encyklika szerint nem

egyébből áll, minthogy a kereszténység térjen vissza a római egyházba, ismerje el annak egyedül üdvezitő hatalmát, alattvalók és uralkodók vessék alája magukat Péter utódjainak. Pedig, ha más gyógyszer nincs: ugy evvel bizony nehezen fog valaha élni az emberiség. Azokat a kórtüneteket, a melyek a társadalomban jelentkeznek, nem dogmákkal, hanem oly államformákkal lehet és kell orvosolni, a melyek mellett, ha az emberiség nyomorát teljesen megszüntetni nem is, de legalább kevesbitni lehet. Utakat és módokat kell találni, a melyeken és a melyek által a népek kevesebb zaklatásnak legyenek kitétetve; nem a terhek folytonos gyarapitásán, hanem a lehetőleg azoknak apasztásán és mérséklésén kell munkálni a kormányoknak. Ezekkel biztosabban meglehet őrizni a jó erkölcsöket, mint az ily encyklikákkal, a melyekből rendesen épen az hiányzik, a mi egyedül adna azoknak igazi becset: a testvéri, a felebaráti szeretet; elismerése annak, hogy bármily hitet valljanak az emberek, azért mindnyájan egyaránt jók és erkölcsösök lehetnek. E helyett azonban a pápa most is ép ugy mint elődei avval tépelődik, hogy mi módon lehetne tiarája alá bujtatni az egész kereszténységet és mi módon lehetne még egyszer az egész föld urává és királyává lenni. Tempi passati.

De nem csak hogy az ugynevezett „szakadárokat" nem lehet többé visszaterelni Rómába, hanem magában az igazhivők nyájában is lankadni kezd a buzgóság. Kiáltó bizonyitványa ennek a péterfillérek statistikája. Ugyanis, mig a „l' unita catholica" czimü legelterjedtebb klérikális lap egész Olaszországban, 1860-tól fogva 5 millió frank péter-fillért gyüjtött, 1877-ben csak 146 ezer frankkal tudott beszámolni, 1878-ban pedig ez is felére, 73 ezer frankra szállott alá. Nem lehet tagadni, hogy ez is még mindig szép kis összeg; de aránylag mégis csekély az előbbi évek adományaihoz képest.

Különben a pápának szép jellemvonásait jegyzik fel olykor-olykor a lapok. Ezek közé tartozik rendtartása és pontossága s szigoru eljárása a hanyag és kötelességmulasztókkal szemben. Közelebbről is Tavani püspököt, Bilio bibornok segédét, állásától felfüggesztette és két hónapra klastromba rendelte, lehuzván nagy fizetését is havi nyomorult 300 frankra. A főpap, ki a mint irják, különben igen jó fiu, elhanyagolta környékét és egy kissé igen is világiasan élt. Ezért érte a büntetés. De ő bizony, a helyett, hogy a pápa rendeletének meghajolt volna, egy tiszteletlen és illetlen levelet intézett XIII. Leohoz s aztán gyorsan eltünt. A mint mondják Hollandiába ment, avval a czéllal, hogy jansenistává legyen.

Hogy mennyire megváltoztak Olaszországban is a vallási viszonyok, mutatja az is, hogy Nápolyban már négy protestans imaház van, s maga a kormány sem viseltetik többé a protestantismus iránt oly ellenszenvvel, mert a király által a florenczi jótékony intézeteknek ajándékozott 10,000 frank adományból 400 frankot egy protestans iskola javára fordittatott. Első eset ez, midőn egy protestans intézet Olaszhonban hivatalos segélyben részesült.

Mint hirt, a melynek alapja alig lehet, közli egy lap, hogy a pápa egy concilium gondolatjával foglalkoznék, az államokkal leendő kibékülés végett.

De ideje lesz már átlépnünk Olaszhon határait s betekinteni Francziaországba, mely csak a napokban újitotta meg elnökét; Mac-Mahont. a katonát, Grévyvel a polgárral cserélvén fel, még pedig oly példás csenddel és minden rázkodás nélkül, a mi csaknem páratlanul áll Francziaország történetében. Vajha ebben a polgári erények állandó diadalát üdvözölhetnők a katonai fegyverhatalom felett!

Francziaország egyházi viszonyaira vonatkozólag az „Independence Belge" párisi levelezője egy fontos ujságot közöl. „Ezen hónap folytán — ugy mond a nevezett lap levelezője — egy gallikán katholikus templom nyittatik meg Párisban, melyben az isteni tiszteletet franczia nyelven fogják tartani és rendszerint prédikácziókkal. Az új gallikán egyház feje Hyacinthe atya lesz, a ki most magát Hyacinthe Loyson papnak irja. A püspökök minden követ megmozditottak, hogy a kormány ne engedje meg ezen dissidens templom megnyitását; de a minister kinyilatkoztatta, hogy teljes szabadságra számithatnak". Fog-e Loyson urnak a vállalat sikerülni? Ezt a francziaországi ref. egyház „Renaissance" czimü lapjával mi is nehezen hiszszük. Chatel abbe Filep Lajos korában hasonló kisérletével jóformán felsült. Loyson ur daczára kitünő ékesszólásának s nyilt őszinteségének, mely őt oly rokonszenves egyéniséggé teszi, a legtévesebb helyzetben van. Ő azt hiszi, s meg van győződve a felől, hogy katholikus, pedig a katholikus tekintély ellen támadott. Ő magát a katholicismus birájává tette, megtartván abból azt, a mit jónak látott pl. a misét s kiküszöbölvén azt, a mit rosznak itélt pl. a csalhatatlanságot és a nőtlenséget. A katholikus hitczikkek és szertartások felett itéletet mondani, s aztán azt állitni, hogy ő az egyház engedelmes fia, ez a legnagyobb ellenmondás. Hasonló dolgokban nincs középút. Neki vagy mint Luthernek ki kell mondani, hogy a lelkiismeret a legfőbb hatalom vagy Dupanlouphoz hasonlóan el kell ismernie a pápa legfőbb hatalmát s azon pillanattól fogva, a hogy ennek csalhatatlansága kimondatott, hinni kell azt az igaz katholikusnak, ha szinte évekig küzdött is volna az ellen megelőzőleg. De egyszerre Luther és Dupanloup, lázadó eretnek és engedelmes fia az egyháznak egy ember nem lehet.

Hasonló szellemben nyilatkozik a Hyacinthe helyzetéről a bostoni „Unitarian Review". A nevezett folyóirat f. évi januariusi füzetében hosszasabban foglalkozván a Hyacinthe atya nevelési és bölcselmi felolvasásaival, a melyeket a róm. kath. klerusból való kilépése óta tartott, czikkét igy végzi be:

„A katholikus reform, értve ez alatt, a mit Hyacinthe atya és az ő katholikusok értenek, a róm. kath. egyház tantételeinek és vallási szertartásainak megváltoztatását, vagyis a kath. egyház megtisztitását mindazon visszaélésektől, a melyek ahoz idő folytán

hozzátapadtak, a helyett hogy biztató képpel mosolyogna, inkább aggasztó jeleket mutat. Az ó-katholikus mozgalom Schweitzban csaknem vereséget szenvedett s egyebütt tért kezd veszíteni. Bismarck nem idegen az új pápával kiegyezést kisérleni meg. Az egész mozgalom, a hol nem politikai okokból indult ki, inkább észszerü mint vallásos jellegü volt; és az új papok, a kik a kimozditott ultramontán papok helyét foglalták el, igen gyakran szellemileg tehetetleneknek bizonyitották be magukat s ez által minden vallás követői között csak reactiot idéztek elő. Maga Hyacinthe boszankodva tért vissza Schweitzból azon radicalismus és vallástalanság miatt, melylyel azoknál találkozott, a kik őt velök való közös munkálkodásra hivták volt meg. Maga mint positiv hivő és alkotó munkás nem tudott hosszasan együtt maradni azokkal, a kiknek iránya nem volt szellemi s munkájok romboló volt. A katholikus reformmozgalmak sikertelenségének még egy más okát is könnyü feltalálni. A római egyháztól való elválás mélyebb és alaposabb, mint a hogy ezek a reformerek gondolják vagy felfoghatják. Feladni a főpap csalhatatlanságát s e mellett mégis megtartani az egyház csalhatatlanságát, elvitatni Rómától a hatalmat, de a papság hatalmát megőrizni, követelni a papok nősülhetését s aztán mint szent mysteriumok felett őrködni az egyház nagyszámu középkori dogmái és vallásos gyakorlatai felett; elitélni a következés rendjén Szt. Péterhez kötött primatussági igényt egyfelől, másfelől pedig, mint maga Hyacinthe is nyilatkozik felolvasásaiban, azt állitani, hogy a kéz rátétel által a papság ma is az apostoloktól nyert természetfeletti kegyben részesül — ez az okoskodás ugy a becsületes katholikusok nagy többsége, mint más vallásuak értelmes szemlélői előtt méltán csak olyan hasztalan küzdelemnek látszik, mint a szélvitorlának a maga tengelye körül ide s tova forgása. Ha reform akar lenni, legyen reform, mert ennyivel sem az egynézetüek figyelmét megnyerni, sem a rationalisták tiszteletét kiérdemelni nem lehet. Mi ennélfogva legkevésbé sem csodálkozunk azon, hogy Hyacinthe atya mélyen érzi magára hagyatottságát s ennek kifejezést is ad azon levelében, melyet a végből intézett a Canterbury érsekhez, hogy ez őt vegye fel az angol egyház kötelékébe. Ha igazi protestáns lenne, egyedül is megállhatna; de egy látható katholikus egyház iránti képzelet azt követeli, hogy belé fogantodzék ezen képzeleti egység valamely ágába. Felolvasásaiból következtetni lehet arra, hogy Hyacinthe atya az angol egyház ritualista részénél nagy rokonszenvvel fog találkozni a dogmákat és vallásos gyakorlatokat illetőleg, de szelleme, ugy tetszik nekünk, a kor szellemével enyeleg s részünkről csak sajnálni tudjuk, hogy elhagyta azt a tért, a melyen nagy szolgálatokat tehetett volna napjaink vallásos szükségleteinek s most már abban fárad, hogy az új bornak régi tömlőt keressen. Nem az ő egyháziasságának szentesitése, hanem észszerü hitének kifejtése, megnyert szabadságának tisztelettel és igazságosan való felhasználása által tehetne ő igazi jó szolgálatot Francziaország vallásos éle-

*

tének szintugy mint ez úton szilárdithatná meg mindnyájunkban a reményt a kereszténység reformja iránt Európában".

Igy itéli meg a szabadabb irányu protestantismus a Loyson ur helyzetét s ez itélet nézetünk szerint is teljesen helyes. Vagy-vagy. A katholicismus reformálásának terve csak olyan mint a kör négyszögitése. Reformálva többé nem maradhat katholikusnak a szó bevett értelmében s mint katholikus nem reformálható. Előbb utóbb rá jő ez igazságra Hyacinthe atya is, ki, miután az állammal egybeforrt angol egyház erkölcsi támogatáson kivül, a mint ezt a canterbury érsek válaszában kifejezte, egyebet számára kilátásba nem helyezhet, a szabadabb skót püspöki egyház szárnyai alá helyezte magát.

Mily nehéz munkához kezd az, a ki a katholicismust akarja reformálni, midőn még a protestantismusban is a szabadelvübb irány csak lassan bir fejlődni! Példa erre Francziaország is, hol az orthodox és liberalis párt évek óta kemény harczot vív egymással. Más alkalommal tán bővebben foglalkozhatunk ez ügygyel, most csak annyit kivánunk megjegyezni, hogy a korán elhunyt Coquerelnek, ki 1873-ban minket is meglátogatott volt s hitelveire nézve egész nyiltsággal és őszinteséggel unitáriusnak vallotta magát, Dide ur, a párisi Szent András nevü gyülekezet papja, az ő életében is társa, méltó utóda. Épen azon irányt képviseli ő Párisban, a mely által Coquerel európai hirnevet szerzett magának. Közelebbről Buissonnal az elemi oktatás felügyelőjével, hasonlóan liberalis irányu férfiuval együtt a becsület-rend keresztjével lön kitüntetve a kormány által. Dide urat Hugo Victor ajánlotta a belügyminiszternek e kitüntetésre, tekintettel az ő egyházi és irodalmi munkásságára.

Németországot, az újabb Culturkampf hazáját meglehetős kellemetlen helyzetbe hozta a social-democratia. Bismarck, a vas-ember, még szilárdan áll s ő ugy látszik, gátot tud vetni az áradatnak; de törvényekkel a roszat csak elfojtani, s nem egyszersmind kiirtani lehet. Ő most ugy szólva, lecsapolta a mocsárt, de vajjon a forrást bedugta-e? Nagy kérdés, a melylyel azonban itt foglalkozni nem a mi feladatunk, mi egy pár újabb eseményt kivánunk csak feljegyezni az egyházi élet viszonyait illetőleg.

Az ó katholicismus ez idő szerint, ugy látszik, nem nagy zajt csinál Németországban, inkább a protestantismus orthodox és liberalis pártküzdelme érdemel figyelmet.

Berlinben a szt. Jakab egyházközönség még a mult évben Dr. Schramm, brémai lelkészt választotta volt meg lelkészének, a ki ennek folytán választói előtt megjelent s egy szabadelvü beszédet tartott, a melyben az ő vallásos meggyőződéseinek kifejezést adván, egyebek mellett a Krisztusról s a szentháromságról is ugy nyilatkozott, hogy ezek után bátran unitáriusnak tarthatnók. No persze, hogy ebből aztán nagy lárma lett, az orthodox irástudók összefutottak, titkos tanácsot tartottak s kivitték, hogy a brandenburgi consistorium, a melynek közvetlen hatósága alatt áll a

nevezett egyházközség, Schrammot nem erősitette meg lelkészi hivatalában. Ez nem volt elég, hanem ellene ugy ezen beszédeért, mint egy ily czimü müveért „Unser Glaube“ kereset indittatott. Igen érdekes e tekintetben ugyancsak a brandenburgi consistorium itélete. „Az egyházi hatóság — ugy mond ez a Schramm munkájára vonatkozólag — abban a vallásos érzés jótékony melegét érzi, az iró arra törekszik, hogy a monotheisticus vallásrendszer szükséges alaptételeit megszilárditsa s a pantheisticus, materialisticus stb. romboló irány ellen erős védgátat emeljen, de a specifikus keresztény tartalomból, mely nélkül az irásszerü evangelikus kereszténység nem is gondolható, csak töredékek találhatók művében. E tekintetben ép oly fontos az, mit a szerző elhallgat, mint a mit kimond“. Ezen minden esetre jellemző birálata után aztán a hatóság elismeri, hogy egy könyv magában nem elégséges arra, hogy egy lelkésztől a választási megerősités megtagadtassék, de ezt teljesen igazolja az a feltétel, hogy ő valószinüleg ezen könyvben kifejtett elvek szerint fogna prédikálni is; sőt erről meggyőződést szerzendő, a consistorium nyilatkozattételre hivta fel Schrammot, a ki nem is vonakodott kijelenteni, hogy ő a művében kifejtett vallási és theologiai elveket vallja s ugy a templomban, mint az iskolában csak azok szerint tanithat. Az egyházközségnek a consistorium ezen itélete, illetőleg a megerősités megtagadása ellen joga van még az országos főegyházi tanácshoz fellebbezni. S hogy ez azt megteszi, annyival valószinübb, mert a Schramm lemondása, ki megunván a sok investigatiot, ezt a választó egyházközségnek beadta, ugy látszik, még olajat öntött a tűzre. Lemondását magában foglaló levelében ugyanis, Schramm éles birálat alá veszi a brandenburgi consistorium álláspontját, a mely a tantételek egyszerüsitését s a tudomány más igazságaival összhangzásba hozását ép ugy kárhoztatja, mint a kath. egyház az evangeliumi hitet, mely a Krisztus vallása és a dogmatika theologia között nem látszik különbséget ismerni. „A mi hitközségeink — ugy mond Schramm — szellemi életökkel a 19-ik század gondolatvilágában mozognak, a consistorium ellenben a 16-ik század dogmatikai szinvonalán áll. Nem az evangeliumi igazságot keresik, hanem a hagyományokhoz tapadnak. A poroszhoni országos egyház állapota az orthodoxia uralmára nézve ma is olyan mint húsz év előtt, midőn a császár ama jellemző nyilatkozatot tette volt: a mi evangelikus egyházunkba, nem lehet tagadni, olyan orthodoxia szállásolt be, a melynek alapnézetei türhetlenek s kiséretében képmutatók vannak. Ez az egy oldalu párturalom — igy végzi levelét — szükségkép agyaglábakon nyugszik s össze kell omlania, mihelyt a világi uralom megvonja tőle támogatását, mely annak egyedüli oltalma“.

Mint fennebb érintők, Schrammnak e nyilatkozata újabb olaj a tűzre. Berlini elvbarátai levelét 3000 példányban kinyomatták s mindenfelé terjesztik. A consistorium ugyan ezt is betiltotta, de e tilalommal valószinüleg csak kapósabbá fogja tenni. A további ered-

ményt figyelemmel fogjuk kisérni, mert nehezen hiszszük, hogy e processusnak itt vége legyen. Az igazságot nem könnyü elhallgattatni.

Egyébiránt a németországi liberalis pártnak a legfőbb egyházi hatóságban sem lehet nagy bizalma. A poroszhoni fő-egyházi tanácsba az orthodox párt közelebbről Dr. Kögel és Dr. Baur udvari papok személyében, kik újabban rendkivüli tanácsosoknak neveztettek ki, ismét erős két támaszt nyert. Dr. Falk, cultusminister, ki a mult tavaszszal ezen már akkkor tervezett kinevezésért elbocsáttatásért folyamodott volt, a császár akaratának végre is kénytelen volt engedni. E kineveztetéseket a német liberalis egyházi lapok természetesen rosz jelnek tekintik; de a győzelem eddig is küzdelembe került s ezután sem fogják ingyen adni sem a polgári, sem az egyházi életben. Azért csak bátran előre! A mester is azt mondá: „boldogok lesztek, mikor az én nevemért üldöznek titeket".

Ausztriában — mert ez úttal nem fárasztjuk távolabbi országokba és államokba t. olvasóinkat — a katholikus türelmetlenségnek egy botrányos példáját közlik a lapok. Az eset ez: A mult év nyarán egy protestáns család Potsdámból Tirolnak Schnalser nevü völgyébe települt le. A férj idegbetegségben szenvedő nejének s egyszersmind két gyermek anyjának keresett üdülést a kies völgyben. Alig telepedtek meg azonban, a helység plébánosa üldözőbe vette. A templomban a szószékről nyilvánosan felhivta hiveit, hogy ne türjék magok között az idegeneket, a kik protestansok s csak roszat hoznak a népnek; különben is a ki más hitüekkel társalog, vagy azokat házába befogadja, méltó, hogy a katholikus egyházból kizárassék. És csakugyan ily kizárással és elkárhozással fenyegette a postalegényt, ha a letelepülteknek valamit átszolgáltat, a szolgákat, a kiket felfogadtak, a háziasszonyt, a ki szállást adott. Ezen folytonos bosszantások és zaklatások folytán a család 14 napi ott tartózkodás után csakugyan elhagyta Schnalser völgyét és egy távolabbi fürdőhelyre menekült, hova a pléjános ur karjai nem értek. Neve minket nem érdekel, elég hogy az eset anynyira feltünő volt, miszerint a plébános ellen maga a tiszti ügyészség fellépett s mint a ki másokat az osztrák birodalomban törvényes oltalom alatt élő evangelikusok ellen ellenségeskedésre bujtogatott, bepanaszolta őt a bozeni törvényszék előtt. Ez az ügyet tárgyalva, a tanukihallgatásokkal még más adatokhoz is jutott a plebános ur keresztény szeretetének jellemzésére; végre a vallásos üldözés jellegét a törvényszék is elsimitotta s a plebános urat a közcsend és rend ellen elkövetett kihágásért 50 frt pénzbirságra, esetleg 10 napi fogságra itélte.

Nem czélunk egyesek kihágásáért s fanatismusáért egész testületet vád alá helyezni; ezért jellemeztük ez esetet is katholikus türelmetlenségnek s nem a katholicismus türelmetlenségének; de annyi bizonyos, hogy igy is szomoru jele az, az Ausztriában uralkodó vallási hangulatnak. Főleg Tirol különben festői völgyeit, ugy látszik, későn fogják beragyogni a vallásos felvilágosodás áldott napjának jótékony sugarai.

És evvel már szerencsésen hazaérkeztünk volna. De talán Magyarország egyházi élete sem oly meddő, hogy valami szemlélni valót itt is ne találjunk.

Hazánkban kétségen kivül egyik legjelentékenyebb egyházi mozzanat ez idő szerint a ref. egyház szerves egyesülésre való törekvése. A magyarországi öt ref. superintendentia eddigelő semminemü szerves összeköttetésben nem állván egymással, mig e helyzetében, tagadhatlanul, a protestantismussal járó egyházi nagyobb szabadságot mindenik egyházkerület a maga jogkörében biztosabban élvezhette s autonomiáját saját szükségeihez s az adott körülményekhez szabhatta s a meglevő viszonyok szerint fejleszthette, másfelől e szétszakadozottságában nem birt számának megfelelő sulylyal hatni sem be-, sem kifelé. E hiányt akarja kipótolni a czélba vett egyesülés. Rég foglalkoztatja ez már a református atyafiakat, de a modus procedendi felett nehezen tudtak egyetértésre jőni, mig végre a tiszántúli ref. egyházkerületnek 1877-ben közgyülésileg tett felhivására abban történt a megállapodás, hogy egy alkotmányozó nemzeti zsinat megtartása czéljából egy tisztán ezen tárgyban — ad hoc — egyetemes értekezlet hivassék össze, melynek feladata legyen az egybehivandó nemzeti zsinatra az előintézkedéseket megtenni. Az egyetemes értekezlet ugyancsak az 1877-ik év november havában meg is tartatott Budapesten, mely aztán kebeléből a szükségesek elkészitésére egy bizottságot küldött ki. A bizottság munkálkodását az egyetemes értekezlet 1878 nov. havában felülvizsgálta s az ma az egyetemes értekezlet jegyzője Tóth Sámuel által kiadott „Zsinati előmunkálatok“ czimü füzetben a nyilvánosság előtt áll. E füzet magában foglalja I. A legközelebbi alkotmányozó zsinat alakitásának és szervezetének szabályzatát; II. A legközelebbi alkotmányozó zsinat tanácskozási szabályzatának és ügyrendének tervezetét; III. A magyarországi ref. egyház alkotmányának tervezetét; IV. Az egyházi biróság és törvénykezési rendtartást — mindeniket külön-külön indokolva. Ezen munkálat már most az egyházkerületek közgyülései elé lesznek terjesztendők, hogy azokra észrevételeiket megtegyék s még ez év folytán összeülendő egyetemes értekezlet elé terjeszszék. Ugy hiszszük azonban, hogy ez már inkább csak formai része a dolognak s az egyházkerületek nem fogják ezen munkálatokat a részletekig vizsgálni, mert akkor csakugyan még jó messze el fog haladni azon alkotmányozó zsinat egybehivása. Igy is, a mint látszik, az egyesülési kérdés még nincs egészen kitisztázva: unio vagy unificatio legyen-e az? Megmaradjon-e az egyes egyházkerületeknek bizonyos mérvü joghatósági köre, melyben eddig külön-külön érvényesitették autonomiájukat? vagy egy teljes, egyöntetü s egész le az egyházfiak választásáig kiterjedő szervezetet fogadjanak-e el? Az erdélyi egyh. kerület már ezen munkálatokban is fentartott magának több külön jogot, a melylyel eddig is birt s feladását a teljes egyöntetüség czéljából sem magára, sem az ügyre nézve nem tartja helyesnek. A mi nézetünk szerint is a protestan-

tismus nem kiván s nem is tür meg oly szervezetet, a melyben az egyes tagok legkisebb önálló mozgása is meg legyen akadályozva s mint egy gép végezze a gőz nyomására munkáját. Nem azt akarjuk evvel mondani, hogy nincs szüksége a protestantismusnak, közelebbről a ref. egyháznak szervesebb egybeköttetésre; de másfelől őszintén kifejezzük azon meggyőződésünket is, hogy főleg a ker. egyház a legtökéletesebb szervezettel is csak akkor felel meg valódi rendeltetésének, ha meg tudja őrizni és munkásságban képes tartani amaz evangeliumi vallásos szellemet és lelkületet, melylyel az első keresztények birtak s a mely a protestantismust is daczára hiányos szervezetének annyi üldöztetések között is megtartotta. Vajha egyházi szervezeteink folytonos tökélyesbitése mellett ezt az igaz vallásos szellemet is le tudnók kötni!

Az erdélyi róm. katholikusok közelebbről egy irodalmi társulatot alakitottak. A maga rendjén. Akkora testület, mint az erdélyi róm. katholikusoké, nagy szolgálatokat tehet az egyházi irodalomnak. Várjuk az eredményt; mert azt nem gondoljuk, hogy egy heti lap meginditására akkora apparatusra lenne szükség, mint a hogy a szóban levő irodalmi társulat szervezkedett. A meginditott heti lap: „Közmüvelődés" czimet nyert, egy kissé tán igen is széles körü fogalom, mert a közművelődésnek számos csatornái vannak s valószinüleg e lap is csak egy kis csatornája lesz az általános közmivelődésnek. Egyébaránt a név nem sokat határoz, csak a szellem legyen jó s ha csakugyan a közmüvelődésnek lesz organuma, szivesen üdvözöljük, mert a közmüveltségnek egyik symboluma a ker. türelem és felebaráti szeretet.

A mi egyházunkban részben most Dávid Ferencz a jelszó; az ő nagy szellemének századok után legalább meghozni a megérdemelt elismerést s emlékét megőrizni a feledés sötét éjétől, mely oly hosszasan tartott s oly nehezen engedé áttörni felhőin a lelkiismeret szabadságának hajnali aranybiborát: ezért irunk ódát, hymnuszt és életrajzot; hordjuk össze filléreinket egy alapitványhoz s készülünk zsinatra.

cz.

A KÖZOKTATÁSI MAGY. KIR. MINISTERNEK A KÖZOKTATÁS ÁLLAPOTÁRÓL AZ ORSZÁGGYÜLÉS ELÉ TERJESZTETT 7-DIK JELENTÉSE.

E 878 negyedrét lapra terjedő jelentés szól az $187^7/_8$-ik tanévről s részben t. i. a középtanodákra nézve az $187^6/_7$ tanévről is. Mint az előbbi hasonló jelentések, ez is négy részből áll: I. rész a népoktatásról, II. rész a középtanodákról (gymnasiumok és reáliskolák), III. rész felsőbb tanintézetek, IV. rész emberbaráti és közmivelődési intézetek.

I. Népoktatás. A népoktatás terén általán véve örvendetes haladást látunk. Alig van állam Európában, melyben 8 év alatt a népoktatás oly nagy haladást tett volna, mint hazánkban. Csak néhány általános adatot hozunk fel erre. Mig 1869-ben 13798 iskola volt hazánkban, nyolcz év mulva azok száma 15486-ra szaporodott. Ugyanezen idő alatt a tanköteles gyermekek közül tényleg iskolába járók száma 48%-ról 73%-ra emelkedett. — 1869-ben népiskolai tanitó volt 17792, nyolcz év mulva már 20717 tanitó működött.

Az 1869-ki minist. jelentésben fel van jegyezve, hogy a hazai népiskolák fentartására forditott évi jövedelem akkor még csak 3,760,122 frtot tett, a mostani jelentés szerint ugyanerre 1877-ben 8,460,710 frt forditatott. — Az iskolák alapvagyona pedig pénzben és ingatlanokban 1869-ben 5,377,889 frt volt, ezen alapvagyon 1877-ben 10,663,162 frtban mutattatik ki.

Az iskolákban a törvényszabta szorgalomidő mindinkább megtartatik; ugy a törvény szerint kötelezett tantárgyak mind teljesebb mértékben tanittatnak; különösen nagy gyarapodás mutatkozik a testgyakorlás mivelésében, a kertészet és házi ipari munkákban.

Azonban az iskolák és tanitók nemcsak számban szaporodtak, hanem amazok javultak külsőleg épületekben, felszerelésben, s bensőleg a tanitás eredményében; a tanitók testülete pedig növekedett magasabb müveltségben és teljesebb szakképzettségben. Sokat tettek e tekintetben a közokt. kormány által nagy mennyiségben előállitott s évenként részben ingyen szétosztott tankönyvek és taneszközök, ugy az állami és felekezeti tanitóképezdék versenye a tanitók képzésében.

Legörvendetesebb azonban az, mint a minist. jelentés mondja s magunknak is tudomásunk van róla, hogy az egész hazában, a palotáktól le a szegény kunyhók lakóiig, a nevelés és tanitás szükségessége most már közérzetté fejlődött ki, annyira, hogy mig a közelmultban a leghizelgőbb rábeszélésekkel, állami segélyek ajánlgatásával is csak ügygyel bajjal lehetett új iskolákat létrehozni, a létezőket javitani: ma azon kedvező hangulat uralkodik az egész országban, hogy az iskolák felállitásáért és segélyezéseért tömegesen omló folyamodványokat a minister — a rendelkezésére álló összeg korlátozottsága miatt — nagy részben kénytelen jobb időkre elutasitani.

Kezd tehát felderülni az időnek ama teljessége, mely után oly rég időktől fogva sohajtozott az irodalom, hogy „eljő a népnevelés országa!“ eljő, sőt már itt van legalább az az iránti közkivánság oly mértékben, melynek az anyagi eszközök hiánya miatt állam és hitfelekezetek egyaránt nem birnak eleget tenni. Azonban a mennyire lélekemelő a népoktatás emelése iránt észlelhető eme közfelbuzdulás és általános igyekezet: ép oly szomoru másfelől, hogy az ország mostani nyomoruságos pénzviszonyai miatt épen most nem fordithat a köztörekvésnek megfelelő nagyobb összeget a népokta-

tásügyének fejlesztésére ; minek az a sajnos következése lehet, hogy a népoktatás iránti általános felbuzdulás, nem nyervén kellő gyámolitást, megint lehül, közönyösségbe mehet át, aztán megint hoszszu idő folyhat le, mig a mostanihoz hasonló közérzet s közérdeklődés ismét felgerjeszthető lesz.

De térjünk vissza a jelentés némely részletes adataira.

Népoktatási czélokra az országgyülés megszavazott 1,473,437 frtot. Ebből a tanfelügyelői intézményre adatott ki 176,544 frt. Tanitóképezdék költségeire közel 318,000 frt. Tanitónő-képezdékre (ilyen volt állami 6) 192,000 frt. Tornászati póttanfolyamok tartására 9000 frt. A Néptanitók lapjára (11,000 példányban jelent meg) és az ahoz mellékelt Házi ipar lapra 10,000 frt. Állami és községi elemi iskolák segélyezésére 438,872 frt. Felső nép- és polgári iskolák segélyezésére 226,078 frt. Tankönyvek s taneszközök előállitására 41,174 frt. Három állami felsőbb leányiskola fentartására 26,542 frt. A kassai gépészeti ipartanoda fentartására 13,300 frt. Az épitéseknél működött mérnökök dijazására 15,180 frt. Vizsgáló bizottságok dijaira 3017 frt. Nyomorban levő szegény tanitók segélyezésére mintegy 15,000 frt. Ezek az általános főbb tételek.

Ha tehát láttuk fennebb, hogy az 1877-ben népoktatási czélokra az egész országban összesen közel kilenczedfél millió forint forditattott, kitűnik, hogy annak igen csekély részét tette az államsegély, mintegy $^{9}/_{10}$-ed részét pedig a községek és felekezetek fedezték.

Az iskolák számát 1877-ben (12,137 községben) a jelentés 15486-ra teszi; ebből állami és községi 1731 volt, a többi felekezeti s kisebb részben magán iskola. Egy iskolára átlag jut 90 tanköteles, mi arra mutat, hogy még sok iskola felállitására volna szükség. Különben az iskolák száma szaporodott 1877-ben 98-al. Az összes iskolák közt felső nép- és polgári iskola volt 89.

A tanköteles gyermekek száma volt az irt évben 2,127,950, még pedig 6—12 éves kor közt álló 1,525,456. 12—15 éves a többi. Szaporodás az előbbi évhez képest nincs. A tankötelesek 73%-ka járt iskolába, még pedig a kimutatás szerint az erdélyi megyék közül: Nagy-Küküllőben 90%, Brassóban 87%, Udvarhelymegyében 84%, Kis-Küküllőben és Szebenmegyében 83%, Háromszéken 81%, Fogarasban 80%, Kolozsmegyében 79%, Csikban 75%, Beszterczé-Naszódban 66%, Torda-Aranyosmegyében 56%, Maros-Tordában 54%, Alsó-Fejérben 52%, Hunyadban 45%, Szolnok-Dobokában 36%-ka járt a tankötelesekneк iskolába, a törtszámokat elhagyván. E tekintetben az egész országban leghátul áll Szolnok-Dobokamegye, Nagy-Küküllőmegyét pedig csak hét megye mulja feljül kedvezőbb arány számmal.

Az iskolába járó gyermekek közül magyar 758,473, német 272,684, tót 239,207, román 186,001, ruthen 43,810, szerb 33,589, horvát 25,875. Vallás szerint r. kath. 815,850, gör. kath. 129,190, gör. kel. 150,492, ref. 230,815, ág. hitv. 153,122, unitárius 6443, izr. 73,727.

Magyar gyermek 1877-ben több járt iskolába, mint az előbbi évben 25,636-al, unitárius gyermek több 261-el. Magyar nyelven tanitottak 7024 iskolában, az előbbi évhez képest tehát 43 iskolával többen. Vegyes nyelven, tehát magyarul is, tanitottak 1827 iskolában; az ilyen iskolák száma szaporodott 474-el.

Faiskola volt 7708, mely szám az előbi évben létezett faiskolákat 791-el haladja meg. Iskolai kert volt 4459, több mint az előbbi évben 177-el. Testgyakorló hely 4380 volt, itt is 551 szaporodás. Tornaeszközök azonban csak 1965 helyen találtattak, 325-el több, mint az előbbi évben. Iskolai könyvtár 2475; mely egy év alatt 176-al szaporodott.

Tanitóképezdék száma 65 volt (51 férfi és 14 női), ebből állami 16 férfi és 6 női tképezde; kath. 18 férfi és 8 női; gör. kel. vallásu tanitóképezde 3, ref. 4, ág. hitv. 9, izr. 1. Szaporodás 2.

Ezen intézetekben volt 3991 férfi és női növendék. Az állami képezdékben 1252 férfi és 742 nő-növendék. Mindkét nemü növendékek száma 612-vel szaporodott az előbbi évhez képest.

Tanitói oklevelet nyert az irt évben 1105 egyén, vagyis 348-al több, mint a megelőző évben.

A 6 helyen tartott tornászati póttanfolyamon részt vett 225 tanitó, kik közül tornászati oklevelet kapott 167.

Az ipari szakoktatás országos rendezése ügyében előintézkedések, tervek állapittattak meg. E fontos ügy megérdemli, hogy külön czikkben szóljunk róla közelebbről. Most csak annyit emlitünk meg, hogy a jelentésben közlött tervek szerint minden nagyobbacska városban első foku ipariskola, ezeken kivül a fővárosban egy közép ipartanoda és harmadik fokban a műegyetemmel kapcsolatban nehány ipari tanszék szerveztetnek (legelébb a fémipar, azután a szövet és faipar érdekében). A költségeket a községek, iparosok és az állam kölcsönösen viselnék.

A házi ipar évről évre nagyobb lendületet veszen, annak egyik másik ágát majd minden állami elemi, felső nép- és polg. iskolában tanitják; tanitják továbbá az állami tanitó- és tanitónő képezdékben. Némely egyletek is tartanak fenn házi ipar tanműhelyeket, ilyen egyletek: a pozsonyi, a felvidéki (Kassán), a központi (Budapesten), a székely-egylet, az erdélyrészi (Kolozsvárt), a felső tiszavidéki egylet (Beregszászon). A pozsonyi egyletnek különösen hárem jeles tanintézete, illetőleg tanműhelye van, egy a pozsonyi ipartanitónő-képezde, honnan okleveles ipar-tanitónők kerülnek ki, továbbá a zay-ugróczi fametsző- és a nagy-szombati kosárfonó tanműhelyek. A jelentésben elősoroltatnak különben mind azon helyek, hol a házi ipar oktatás már figyelemre méltó haladást tett.

Kereskedelmi iskola 24 volt az országban (egy akadémia Budapesten, 9 közép foku és 14 alsó foku keresk. iskola), ezekben együtt 1114 növendék tanult. Ezen iskolák száma egy év alatt hárommal szaporodott.

Kisdedóvódák száma 211-re tétetik, ezek mellett 2 kisdedóvó-

képezde, egyik Budapesten, a másik Kolozsvárt. A kisdedóvódák száma bizony elég kevés, annak nem kellene egy nagyobb községben sem hiányozni. Ezekre is több mint 21,000 frt államsegély adatott ki az irt évben.

A jelentésben részletesen kimutattatik a kormány által kiadott s elárusitott tankönyvek s taneszközök mennyisége is, ugy a kitiltott tankönyvek jegyzéke. Ismertetve van a „Tanszer-muzeum", miről szintén külön czikkben fogunk szólani.

Az országos tanitói nyugdij- és gyámalap összes vagyona 1,107,230 frtban mutattatik ki. Az 1877 évben tanitói özvegyek s árvák számára folyósittatott 1567 frt. Fel van véve a nyugdijalapba összesen 9669 tanitó; nem vétetett fel túlkoruság miatt 1778, tanképesités hiánya vagy más okok miatt 3318, összesen nem vétetett fel 5096 tanitó, betöltetlen tanitói állomásnak az irt év végén 685 jeleztetik.

Ezek után az 1877-ben kiadott fontosabb ministeri rendeletek közöltetnek. — (folytatása következik). y.

KÜLÖNFÉLÉK.

Dr. Martineau czikke, melylyel a jelen évi füzetünket megnyitjuk, ugy Angliában, mint a Continensen az illető körökben nagy figyelmet keltett. Francziaországban, Németalföldön és Németországon az egyházi lapok azt nagy elismeréssel fogadták. A Berlinben megjelenő „Protestantische Kirchenzeitung" mult évi egyik utolsó számában Dr. Pfleiderer Otto a „Religionsphilosophie" hires irója ismertette Martineau megnyitó felolvasását, a legnagyobb elismeréssel szólva szerző rövid, de monumentalis müvéről, melyben a vallás sarkalatos problemáját éles és mélyreható észszel tárgyalja. A mint Dr. Pfleiderer jelzi a nevezett lap is egészben fogja azt közreadni. Hiszszük, hogy e czikk Magyarhon vallási gondolkozóinak is, a mig egyfelől gazdag tanulságot, addig másfelől a gondolkozásra bő anyagot fog nyujtani és az irónak nevét közöttünk nagyban fogja emelni.

A franczia ó-katholikusok első istenitiszteletüket febr. 9-én tartották meg. A templom zsufolásig tele volt. A szertartást Loyson (pater Hyacinth) végezte. Beszédében hangsulyozta, hogy azért alapitotta az új egyházat, mert fenn akarja tartani a franczia katholicismust; áldotta a szabadságot, mely lehetővé tette ezen templom megnyitását. Francziaország népe katholikus érzületü, de a katholicismusnak reformokra van szüksége. A hivatalos katholicismust sokan csak azért vallják, hogy megmenthessék állásukat. Kifejtette továbbá, hogy demokrátiát akar, de nem demagogiát, hogy a babonát meg kell szüntetni és hogy ő a katholicismust saját lelkiismerete szerint fogja hirdetni. Beszédét következőleg végzé: „A római romok közt találtak egy követ, melybe egy torzkép volt bevésve. A torzkép egy keresztény katonát ábrázol, ki térdepelve imádkozik egy szamárfejü Krisztushoz. De a guny

nem diadalmaskodhatik az igazságon. Századok multak el, de a szamárfejü isten még mindig él".

Spurgeon a nagyhirü baptista szónok nem sokára 25 éves vagyis ezüst mennyegzőjét ünnepli meg. Ezen alkalomra gyülekezete 125 ezer franc ajándékkal készül őt meglepni, de ő nem hajlandó ezen összeget a maga részére elfogadni, hanem felajánlotta azt egy az elaggodt szegény nők számára alakitandó menhelyre. A fennebbi összeg már csaknem teljesen alá van irva.

Glasgowban egy omnibus társaság vasárnaponként járatni kezdette kocsiit. Sokan felháborodtak e miatt megsértve érezve általa a szombat napot. A társulat azt felelte, hogy ezek a kocsik arra valók, hogy az embereket templomba hordják. Ez azonban nem szüntette meg a tiltakozást a mig az egyház presbiteriuma pártolásába nem vette a dolgot, kimondván, hogyha gazdagok a magok kocsijokon, mások meg bérkocsikon mehetnek a templomba a nélkül, hogy a szombat napot megsértenék, illő dolog, hogy a szegények is legalább omnibust használhassanak e czélra.

Társadalmi anathema. Az Ultramontan „Universe" szerint a párizsi diplomaták és ministerek kijelentették, hogy nem mennek el Ferry közoktatásüügyi minister estélyeire, mivel a minister tudvalevőleg polgári házasságban él nejével.

Ez aztán prédikátio. Verzeguis-ben, egy kis községben a Tagliamento folyó jobb partján egy igen érdekes esemény adta elő magát. Mintegy 30 ifju leány, egy hónap óta, a mint a község lakói fejezték ki magukat, a szellem hatalmába estek: egyik mint a kakas kukorigol, a másik nyávog, a harmadik ugat, mindenik kiabál, nevet, káromkodik s szidja a papokat, hogy nem tudják kiűzni belőlük a rosz szellemet, mely őket elfoglalta. A magyarázata a dolognak ez: Egy jezsuita atya valamelyik bőjt napon prédikálván Verzequisben, a tisztelendő szt. atya ugy tele beszélte a hallgatóság fejét a pokollal és az ördögökkel, hogy vagy 20 leány teljesen elvesztette az eszét.

A protestans felekezetek közti észszerü egyetértésnek igen szép példáját adták közelebbről a reformatus és unitárius egyház bözödi hivei, kik, mivel kellően berendezett iskolát külön fentartani nem tudtak, egyháztanácsilag elhatározták, hogy közösen állitnak be egy jó iskolát. Ideje is már, hogy a protestans felekezetek hivei minél több tanujelét adják annak, hogy nekik nem egymás ellen, hanem egymással karöltve kell a vallás és mivelődés ügyében müködniök.

A „Magyar protestans egyházi és iskolai Figyelő"-nek Czelder Márton felső-bányai ref. lelkésztől szerkesztve már két füzete (jan. és febr.) jelent meg — mindkettő változatos tartalommal. Nevezetesebb tárgyu czikkei: Magyar protestans egyetem". Filó Lajostól (1. sz) s „A magyarországi reform. egyház szervezkedéséről" a szerkesztőtől (2. sz.) Meg kell emlitenünk még azt is, hogy az új folyóirat a missio ügyre kiváló gondot fordit s mindkét számában közöl arra

vonatkozó czikkeket. A missio ügynek a lap keretébe felvételéről mi csak elismeréssel szólhatunk s hogy a multjánál arra kiválóan hivatott szerkesztő ügybarátaival honunkban ezen annyira elhanyagolt ügy iránt nagyobb érdekeltséget tudjon felkelteni, ugy vallási, mint nemzeti szempontból szivünkből ohajtjuk. Ajánljuk az új magyar protestans folyóiratot a közönség pártfogásába. Megjelenik Nagy-Bányán. Előfizetési ára egész évre 4 frt.

A „Magyar Tanügy“ Dr. Kármán Mór jelesen szerkesztett lapja új évtől kezdve gyakorlati terét kiszélesitve a közoktatási kormány rendelkezéseit lehető teljességgel hozza köztudomásra, a mi a tanügyi tisztviselőknek nagy előnyére fog szolgálni. E folyóiratot annálinkább ajánljuk tanáraink, papjaink és tanitóink figyelmébe, mert programmját elméleti oldalról is nagyobb térre terjesztette s a tudományos alapfogalmak pontosabb meghatározását egyik főfeladatává tűzte ki. A magvas és magas szinvonalon álló czikkek, melyeket eddig a „Magyar tanügy“ hasábjain hozott, kezességül szolgálhatnak arra, hogy az a tanügynek jövőben is kiváló közlönye leend.

Jelentés a kolozsvári ipariskolák 1877/78 tanévi állásáról. Szerkesztette Várady Károly igazgató. Kolozsvár város ipariskolái az újabb kivánalmaknak megfelelő berendezéssel 1874 november elején nyittattak meg 5 különböző iskolai helyiségben. A jelentés az 1877/78 tanévről az előző évekre vetett visszapillantással van szerkesztve kitünő szakértelemmel. S különösen ki kell emelnünk a statistikai adatok sokirányu gondos összeállitását. A mult tanévben ez iskolák népessége 392-őt tett. Fentartásuk pedig került 2521 frtba. Sajnos, hogy ez iskolák deficittel küzdenek. Reméljük, hogy Kolozsvár iparos polgárainak ezen az iparos osztályra oly fontos intézetek iránti tényleges érdekeltsége a pénzügyi nehézségeket eloszlatni s igy ez iskolák fenállását és virágzását biztositni fogja.

Az abauj- és tornamegyei tankerület népoktatásának 1878-ik évi állapotáról hozzánk beküldött jelentésből örömmel értesültünk a tanügy ottani jó állásáról s különösen azon tényről, hogy a magyar nyelvnek az idegen ajku tanulók közti terjesztésében e kerület egy által sem engedi magát felülmulatni. Mig Pozsonyban csakis két tanintézetben volt a magyar tannyelv s tizenötben német, addig Kassán mindenikben magyarul adtak elé. S bár több idegen tannyelvü iskola van e kerületben, a magyarnyelv kettőnek kivételével mindenütt tanittatott. Verédy Károly ottani tanfelügyelő urat magyar államérdeki fáradozásaiban csakis üdvözölhetjük.

Gróf Kuun Géza t. munkatársunk kiadásában az ugynevezett „Codex Cumanicus“ fogja rövid időn a sajtót elhagyni. A gróf e kiadványa érdekében a mult december és január hónapokat Görzben töltötte, most pedig Florenczbe rándult át részint e vállalatától, részint pedig más tudományos czéloktól vezetve. Annak idején lesz alkalmunk e munkáról bővebben megemlékezni.

Énlaki népes ekklézsiánk (keresztúri körben) lelkészeül Györfi Ferencz derék papjelöltet választotta meg, a ki állomását a nép nagy lelkesültsége közt már el is foglalta. Örvendünk a szerencsés választáson és mind az ekkla, mind derék ifju lelkésze részére szerencsekivánatainkat fejezzük ki.

Simén Domokos „Szent Háromság története"-nek az első kiadása elfogyván, örökösei a néhai tudósnak e jeles müvét, ugy értesültünk, ujra sajtó alá fogják adni, mivel azt többfelől keresik. Figyelemre méltó, hogy egy theologiai műnek oly rövid időn már második kiadása vált szükségessé. Ez mindenesetre a mű magasb értékét mutatja.

Gyászhir. Zsedényi Ede halálát, mely február 20-kán történt, őszinte részvéttel és szomorusággal jegyezzük fel folyóiratunkban. Benne közéletünk s különösen a protestantismus egy nagyérdemü és kitünő férfiát vesztette el. Szigoru becsületesség, igaz hazafiság, őszinteség, lángoló szeretet egyháza iránt, előrelátó takarékosság és áldozatkészség voltak főjellemvonásai e tiszteletre méltó férfiunak. Mellőzve kiváló szerepléseit közéletünk terén, mi csak ama nemes küzdelmét emlitjük meg, melyet az 1859-ik év september havában kiadott s a protenstánsok autonomiáját megsemmisiteni akaró patens ellen vivott s a mely szivós küzdelemben, habár a börtönön át is, de diadalra jutott. Zsedényi testestől lelkestől protestans volt; felfogta annak missioját. Épen ezért mélyen fájlaljuk, hogy a középtanodai törvényjavaslat tárgyalásakor a protestantismusnak e kiváló bajnokát nem láthatjuk az országházban. Bokros érdemei s nagyszerü áldozatai (30,000 frt) elismeréseül a magyarországi evang. egyházak egyetemes felügyelőjévé választatott s az egyház az ő gondjai alatt nemcsak virágzott, hanem kiválóan magyar is volt. Legyen áldott emléke s nemes példája lelkesitsen minél többeket, hogy az ő nyomdokát kövessék a munkásságban, takarékosságban, meggyőződésben, hazafiságban és áldozatkészségben! Egyházi képviselő tanácsunk vallásközönségünknek az evangelikus testvérek vesztesége felett érzett részvétét meghatározta egy átiratban tolmácsolni.

Sajtó hiba. A 32. lapon alulról a 4-ik sorban onnan helyett amaz olvasandó.

ARANY-KÖNYV.

A Dávid Ferencz-alapitványra tett kegyes adományok.

Huszonnegyedik közlemény.

	fr.	kr.
3453. Takarékpénztári kezeléssel félévi kamatban 1878 jul.—dec.	185	44
Kolozsvári ekkla (5-ször)	20	—
Ugyanez perselypénzt 1878 utolsó felében	7	60
Értékpapirok 550 erd. urb. és 100 frt szőlőváltsági kötv. 1878 jul.—dec. kamatszelv.	15	74
Fekete Pál (5-ször)	10	—
Kovács Dénes és neje Bencze Anna Bágyonból	10	—
Kriza Sándor néptanit. Kövend	1	—
Török Sámuel Szt. Mihályi l. gyüjtőivén 5-ször:		
3460. Török Sámuel	5	—
Szt. Mihályi anyaekkla	3	—
Kobátfalvi leányekkla	1	—
Benczédi „	1	—
Id. Kozma Gergely	—	10
Deák László	—	10
Török Sándor	—	50
Ujévi perselypénz	1	80
együtt	12	50
Bedő Albert, m. k. főerdőtanácsos gyüjtőivén Budapestről:		
Péchy Imre az államnyomda igazgatója	2	—
Wagner Károly m. k. főerdő tanácsos	3	—

	frt.	kr.
3470. Mayer Miksa min. titk.	2	—
Székely Mihály tanár	5	—
Baiersdorf Adolf fakeresk.	20	—
Kovácsics Endre m. k. főerd.	5	—
Roller Adolf m. k. erdőmest.	1	—
Kugler Lajos okl. erdősz	4	—
Szabó Adolf erdőfelügyelő	1	—
Horváth Sándor okl. erdész	2	—
Ruttner Antal m. k. főerdőm.	2	—
Balás Vincze m. k. főerdész	2	—
3480. Rochlitz Pál okl. erdész	1	—
együtt	50	—
Végh József, Budapest 6 or	5	—
Létai Máté rákosi l. gy.iv.:		
Ar. Rákosi ekkla perselyp.	—	80
Zsigmond János és Biró Czicza esküvőjén a vendégek	2	45
Pálfi Károly	—	55
együtt	3	80
P. Horváth Gábor	100	—
Zsombori János (5-ször)	10	—
Zsakó István Toroczkó (4 er)	5	—
Ferenczi Mózes (13-szor)	4	—
Molnár Sándor (6-szor)	5	—
3490. Benczédi Gergely és neje (5-ször)	3	—
Ürmösi pap és nyug esp. t. Gálfalvi István névünnepe alkalmával Ferenczi Lajos felhivására adakoztak:		

	ft.	kr.
Id. Barabás, Sándor köri gondnok	2	—
Barabás Sándorné Fodor An.	2	—
Fiok Barabás Sándor	1	—
Czirmai Lajos közs. tanitó	—	50
Vitális Domokos bölöni „	—	50
Gálfalvi István	—	60
Ferenczi Lajos	1	—
Ferenczi Lajosné	—	50
Török Áron	—	90
együtt:	9	—
3500. Ambrus Gergely 1878 és 1879-re	4	—
Végh Sámuel (6-szor)	10	—
Kővári László (3-szor)	10	—
Ütő Dániel kálnoki pap	10	—
Árkosi unitár. ekl. (2 szor)	15	—
Molnár János, ádámosi l. gyüjtőivén:		
Szentgyörgyi Pál, István és többek által adott törökbúzából	2	59
Ádámosi ekkla perselypénz	4	4
Molnár János	1	—
Kovács Bálint	—	50
Kovácsi Sándorné	2	—
3510. Csiki Katalin	—	4
Csiki András	—	4
Özv. Simon Józsefné	—	10
Simon Miklós	—	20
Barabás Imre	—	50
Csikos István	—	10
Szentgyörgyi F. Mihály	—	10
Jakab Márton	—	5
Szentgyörgyi Zsuzsa	—	2
Id. Vajna János	—	5
3520. Ifj. Vajna János	—	4
Bocskai Róza	—	4
Csiki István	—	5
Kerekes József	—	10
Gál András	—	2
Gál Ferencz	—	2
Szentgyörgyi M. József	—	2
Berger Mór izr.	—	20

	ft.	kr
Simon Márton	—	10
Csikós Márton	—	10
3530. Ifj. Simon András	—	4
Simon István	—	15
Szentgyörgyi sz. Sándorné	—	4
Vajna Lajos	3	—
együtt	15	25
Inczefi Dénes derzsi l. gyüjtőivén 5-dik gyüjtés:		
A hivek házanként megtalálásával	3	—
Szathmári Miklós közs. t.	—	50
Szathmári Miklósné	—	50
Ballok Mihály	—	10
Dénes István	—	10
Pál József	—	10
3540. Biás János	—	10
Dénes János	—	10
Bartha Zsigmond	—	10
Egyed Ferencz	—	10
Kots Elek	—	10
Nagy András	—	10
Kanyaró János	—	10
Kots Mihály	—	10
Nagy József	—	10
Kovács János	—	10
3550. Orbán János	—	10
Inczefi Dénes	—	60
együtt	6	—
Halmágyi Sádor, kir. törv. elnök Lugosról erd. urb. papirosban	100	—
Ennek 1879 jan. 1-én lejárt szelvényeért	2	44
Mikó Imre (3-szor)	5	—
Albert Dénes Czéczkéről	6	—
Jánosi Gergely 1879 re	2	—
Filep István (3-or)	5	—
Ferenczi Mózes (14-er)	4	—
Gálfi Sándor Gernyeszeg (3-szor)	10	—
A 24-dik közl. össz.	661	77
Hozzáadva az előbi 23 közl.	7053	25
Az alapitvány	**7715**	**02**

Nem vala szándékom e közleményeket sokakra nézve talán már fárasztóvá is vált ujabb megjegyzéseimmel kisérni, de az alapitvány meglepő szép gyarapodása, melyet az a fennebbi adakozások által a közelebbi két hónap alatt nyert, nem engedi meg eltitkolnom a feletti örömömet. Igaz, hogy e jelentékeny gyarapodást nagy részben a már meglevő alapitványi tőke kamatai teszik, de e mellett is négyszáz forintot meghalad az ujabbi adakozás, a melyért az illetők fogadják legszivesebb köszönetemet. Tekintve már azt, hogy a hátralevő 2300 frtból csak 50,000 lelket számitva, egy lélekre még 5 egész krajczár se esik, tiz frtjával pedig 230 ember az egészet fedezi: tán nem alaptalan abbeli reményem, hogy ez évi zsinatunkra a kivánt 10,000 frt meglesz, legalább meglehetne minden nagyobb magunk megerőltetése nélkül — csak egy kis buzgóságot tudjunk kifejteni, csak egy kis áldozatkészség szálljon meg mindnyájunkat.

Épen e sorok irása közben vettem Gálfi Sándor urnak Gernyeszegről küldött ujabb 10 frt adományát a következő sorok kiséretében, melyeket fönnebbi számitásommal való véletlen összetalálkozás folytán s az ügy érdekében egész terjedelmében közölni jónak látok:

Ft. püspök ur! Méltóztatik emlékezni, hogy a „Dávid Ferencz-alap“ nemes intentioju inditványozása után a megkezdett gyüjtés első évében, midőn a tervezett 10 ezer frtból minden egyes unitárius egyénre átlag 17 krt vettem fel, volt szerencsém 10 olyan unitáriusért kifizetni az átlagot, a kik szegénységük miatt fizetni képtelenek. Most a fennirt alapra ujolag van szerencsém 6 frtot küldeni per 6kr. 100 olyan vagyonos hitbeli atyánkfiáért, kik fizetni nem akarnak. Ugyanis én erősen ohajtom, hogy az egymillió kr. f. évi zsinatunkig a ft. püspök ur kezében együvé gyüljön; mert ha ez nem sikerül öt év alatt, akkor az a mi hires buzgóságunk és közmondásos összetartásunk vagy gúny vagy mese. Midőn a fennirt 6 frthoz magam részéről is 4 frtot csatolok a fennebbi czélra, maradok stb.

E sorok után én nem tartom szükségesnek az alapitvány-ügy érdekében ujabb buzditást tenni.

Kolozsvárt, febr. 24. 1876.

Ferencz József.

Az al. siménfalvi olv. és önképző egylet által saját könyvtára gyarapitására folyó évi január 19-én rendezett báljában felülfizettek: Barabás Lajos unitár. lelkész úr 10 kr. Maksai Gyula ev. ref. lelkész úr 20 kr. Vári Domokos úr egyleti tag 20 kr. Benedek Károly földbirtokos úr 40 kr. Benedekfi Sándor ur 10 kr. Pál József ur 10 kr. Péter Ferencz ur 20 kr. tkts. Kis Zsigmond ur egyleti tag 40 kr. Sófalvi Lajos ur iparos 50 kr. mlsgs Pálfi Dénes ur 30 frt. tkts. Jakabházy Zsigmond ur egyl. tag 40 kr., melyet midőn nyilvános nyugtázás végett köztudomásra hozni szerencsés vagyok, egyszersmind hálás köszönetet nyilvánitok fentisztelt uraknak olv. egyletünk nevében.

Al. Siménfalván, 1879. febr. 7.

Ürmösi Kálmán,
egyleti elnök.